

HORVÁTH ATTILA

Az emberi jogok sorsa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában

A marxizmus klasszikusainak nem volt emberi jogi koncepciója. Arra hivatkoztak, hogy ha megvalósul a kommunizmus, akkor elhal az állam és a jog, és az egész kérdésfeltevés is feleslegessé válik. Marx, amikor pl. a sajtószabadság mellett szólalt fel egyes írásaiban, azt csak taktikai lépésként, az ún. burzsoá állam kritikájaként tette. Kifejezetten az emberi jogokat relativizáló gondolatokat fejtett ki pl. A zsidókérdéshez (1844) című művében: „*Az úgynevezett emberi jogok egyike sem megy túl, tehát az önző emberen, az emberen, mint a polgári társadalom tagján, azaz mint az önmagában, magánérdekében és magánönkényébe visszahúzódo, s a közösségtől elkülönült egyéne.*”¹ Marxnak egyébként nem kellett a civil társadalom sem, mert az zavaró tényezőnek tűnt az osztályharcról szóló elméletében. Ebben segítségére volt a német nyelv sajátossága is, ahol a civil társadalomra ugyanazt a kifejezést használják, mint a kapitalistára: „*bürgerliche Gesellschaft*”².

Engelssel közösen írt művükben, a Szent Családban (1844) teljes mértékben megtagadták az emberi jogokat: „*...tehát az emberi jogok nem szabadítják meg az embereket a vallástól, hanem megadják nekik a vallásszabadságot, nem szabadítják meg a tulajdontól, hanem megszerzik nekik a tulajdon szabadságát, nem szabadítják meg a szerzés szennyétől, hanem ellenkezőleg, megadják nekik az iparszabadságot*”³. Marx a Feuerbach tézisei (1845) című tanulmányában le is vonta a végső következt-

DR. HORVÁTH ATTILA – egyetemi docens, PPKE JÁK.

¹ Marx–Engels Összes Művei. Bp., 1957. I. k. 367.

² MOLNÁR MIKLÓS: Mit kezdhet a történész a civil társadalommal? In: Társadalmi Szemle 1995/1. 53.

³ Idézi: LÖW, KONRAD: A kommunista ideológia vörös könyve. Marx&Engels a Terror atyjai. Bp., é. n. 51.

etését, amely szerint nem lehet az államtól független, elidegeníthetetlen emberi jog.

A szovjet típusú diktatúra nem engedheti meg, hogy az alattvalói polgárként, elidegeníthetetlen, még az államhatalmat is korlátozó emberi jogokkal rendelkezzenek. Ezen a téren a legkisebb engedmény is képes lenne mozgásba hozni az eltitkolt elégedetlenséget. Éppen ezért a diktatúrában az emberi jogok érvényesülése fogalmilag kizárt. Sztálin az általa irányított államok lakóit „*csavaroknak*” tekintette, melyek egy nagy gépezet részei, amit természetesen ők irányítanak. Ezért a hivatalos szocialista jogelmélet elvetette az emberi jogok természetjogi megalapozását, amely az emberi jogoknak a tértől és időtől független egyetemes jelleget tulajdonított. A Szovjetunióban Visinszkij „*szocialista normatívizmusa*” nevezett elmélete, Magyarországon Szabó Imre⁴ tételei határozták meg 1989-ig a hivatalos álláspontot. Eszerint az emberi jogok forrása az adott termelési viszony (a szocialista állam gazdasági és társadalmi rendje), hiszen az alakítja ki a politikai felépítményt, az alkotmányos szabályokat.⁵ A szocializmus jogpozitivizmusa a korabeli gyakorlatias felfogásnak megfelelően olyan elméletet vallott, amely a legjobban megfelelt a diktatórikus államberendezkedésnek. Eszerint az állampolgári jogok az állam által adományozott és bármikor vissza is vonható jogok.

Ezért nem csak a természetjogi megalapozást vetették el, hanem mindenfajta általános deklarációtól lehetőleg tartózkodtak. 1972-ig az emberi jogi terminológia helyett az állampolgári jog kifejezést használták. Az ilyen módon „*államosított jogokat*” relativizálták, csak az állam által előírt és engedélyezett mértékre szorították vissza. Megfordították a természetjogi elvből kiinduló szabályt: „*mindent szabad, ami nem tilos*” helyett: „*csak azt szabad, ami konkrétan megengedett*” elvet alkalmazták. Mindezt azzal indokolták, hogy mivel a „*nép*” gyakorolja már a hatalmat, nincs antagonisztikus ellentét az állampolgár és az állam között, ezért a jogi szabályozás elveszítette a jelentőségét, bőven elegendőek a „*politikai garanciák*”. Holló András alkotmányjogász indoklása szerint: „*A politikai rendszer vezető szervezete a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP). Ennek megfelelően a politikai rendszer demokráciájának biztosítója alapvetően az MSZMP politikai tevékenysége.*”⁶

Szimbolikus jelentőségű az is, hogy az 1949. évi XX. tv. a Magyar Népköztársaság Alkotmánya az állampolgári jogokat a VIII. fejezetben, az állami szervekre

⁴ SZABÓ IMRE: Az emberi jogok mai értelme. Bp., 1948. SZABÓ IMRE: Az emberi jogok. Bp., 1978. SZABÓ IMRE: A kulturális jogok. Bp., 1973. SZABÓ IMRE: Az állampolgári alapjogok elméletének kialakulása és fejlődése. In: Az állampolgárok alapvető jogai és kötelességei. Szerkesztette: HALÁSZ JÓZSEF, KOVÁCS ISTVÁN, SZABÓ IMRE. Bp., 1965.

⁵ Magyar alkotmányjog. Szerkesztette: BEÉR JÁNOS. Bp., 1951. 366. HOLLÓ ANDRÁS: Állampolgári jogok Magyarországon. Bp., 1979. 41–42.

⁶ HOLLÓ ANDRÁS: Állampolgári jogok Magyarországon. Bp., 1979. 58.

vonatkozó szabályozás után sorolta fel. (Ezt a megoldást az 1936-os sztálini alkotmányt követve csak az 1952. évi lengyel alkotmány alkalmazta.) A demokratikus országok ugyanis, ha alkotmányt készítenek, az emberi jogokat az államszervezetről szóló fejezet elé állítják. Ennek elvi és rendszertani jelentősége van. Elvi jelentősége az, hogy az egyéni és a közösség számára biztosított jogok elsőbbséget élveznek az államhatalommal szemben. Az állami szerveknek kötelessége az emberi jogokat betartani és betartatni. Rendszertani szempontból akkor van jelentősége az emberi jogok elhelyezésének, ha tartalmi értelmezésbeli különbség adódik az államszervezetre és az emberi jogokra vonatkozó szabályok között. Ekkor a rendszertani értelmezés szerint az alkotmányban elfoglalt pozíció szerint kell prioritást kialakítani.

Az alkotmány egyébként sem rendelkezett arról, hogy az állami és a társadalmi szervek kötelesek tiszteletben tartani az emberi jogokat. Elvben 1987-ig hatályban maradt az 1946. évi X. tc., az emberi alapjogi hatályosabb védelméről, amely 5 évig terjedő fegyházbüntetéssel szankcionálta volna, ha valamelyik hivatalnok az 1946. évi I. tc. bevezetésében felsorolt emberi jogok valamelyikét megsértette. E törvény alapján azonban soha senki ellen nem indult eljárás.⁷

Még a szovjet alkotmány (igaz, hogy csak az 1977-es) is előírta az 57. §-ban: *„Az egyén tiszteletben tartása, az állampolgár jogainak és szabadságának védelme valamennyi állami szerv, minden társadalmi szervezet és tisztségviselő kötelessége.*

A Szovjetunió állampolgárainak joguk van bírósági védelemre, becsületük és méltóságuk, életük és egészségük, személyi szabadságuk és vagyonuk elleni támadás esetén.

58. § A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége állampolgárainak joguk van panaszt tenni a tisztségviselők, az állam és társadalmi szervek cselekedetei miatt. A panaszokat a törvény által megállapított módon és határidőn belül kell kivizsgálni.

A tisztségviselők ellen a törvénysértő hatáskörüket túllépő és az állampolgárok jogait sértő cselekedeteik miatt a törvényben előírt módon bírósági eljárás indítható.

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége állampolgárainak joguk van megtéríttetni azt a kárt, amelyet állami és társadalmi szervezetek, valamint hivatali kötelezettségeiket teljesítő tisztviselők okoztak törvénysértő cselekedeteikkel.”⁸

Ezzel szemben a magyar alkotmány egyáltalán nem rendelkezett a bírósághoz fordulás, a bírói meghallgatás, valamint a jogorvoslat lehetőségéről. Miközben sok más területen a jogszabályok túltengése volt a jellemző, addig az alkotmányban deklaratív módon felsorolt emberi jogok törvényi szabályozására vagy nem került

⁷ RÁCZ ATTILA: Az állampolgárok alapvető jogainak védelme Magyarországon. In: Jogtudományi Közlöny, 1987/3.112.

⁸ A Szovjetunió szövetségi alkotmánya. Szerkesztette: KOVÁCS ISTVÁN. Bp., 1982. 248–249.

sor, vagy pedig csak nagyon sokára⁹, pl. 1986-os sajtótörvény (1986. évi II. tv.) stb. Bár az 1956. évi 1. sz. országgyűlési határozat erről rendelkezett. Mivel nem mondták ki azt a tiltást, hogy az emberi jogokat még törvénnyel sem lehet korlátozni, ezek a törvények, törvényerejű rendeletek sokkal szűkebben értelmezték az emberi jogokat, mint ahogy azt az alkotmányban meghatározták. Lásd: pl. az egyesülési jogról szóló 1981. évi 29. sz. tvr.-et.

Az alapvető állampolgári jogokat igyekeztek relativizálni: a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot, az egyesülési jogot és egyéb szabadságjogokat „*a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja*” (55, 56, 58. §-k). Az 1972-es alkotmánymódosítás e kategória helyébe általános elvként mondta ki: „*A Magyar Népköztársaságban az állampolgári jogokat a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni, a jogok gyakorlása elválaszthatatlan az állampolgári köteleességek teljesítésétől.*” (54. § (2)). Mindezek jogilag értelmezhetetlen fogalmak. A közhatalmat gyakorló szervre bízta a politikai mérlegelés lehetőségét.

Az ENSZ Közgyűlésének XXI. ülészakán, 1966. december 16-án fogadták el a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát,¹⁰ amely az emberi jogoknak csak a minimumát tartalmazta, mivel elfogadása nemzetközi politikai kompromisszumok eredménye. Magyarország 1969-ben aláírta az egyezségokmányt, de a ratifikációra és kihirdetésre 1974-ben, illetve 1976-ban került sor. (1976. évi 8. sz. tvr.)¹¹ Az egyéni panaszt lehetővé tevő 1. fakultatív jegyzőkönyvet azonban csak 1988-ban ratifikálták és hirdették ki. (1988. évi 28. sz. tvr.)

Megpróbálták ezeket a jogszabályokat a magyar állampolgárok előtt titokban tartani. Ezért nem tárgyalta őket az Országgyűlés, hanem a nyilvánosság kizárásával ülésező Népköztársaság Elnöki Tanácsával fogadtatták el. A szocialista országok az emberi jogok nemzetközivé válását a belügyekbe való beavatkozásnak minősítették. Ugyancsak tagadták az egyénnek a nemzetközi jogalanyiságát, amely lehetővé tenné, hogy az állampolgárok emberi jogaik megsértése esetén nemzetközi bírósághoz forduljanak.

Mindenesetre az 1972-es alkotmánymódosítás a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának hatására az 54. § (1)-ben már emberi jogokról nyilatkozott. (Szabó Imre szerint az állampolgári jog alkotmányjogi, az emberi jog nemzetközi jogi fogalom.)

⁹ ZLINSZKY JÁNOS: Menschenrechte in der ungarischen Verfassung. Ea. Bolzano, 1994. Okt. I Diritti Umani – Tra Giustizia Oggettiva e Positivismo negli Ordinamenti Giuridici Europei e cura di Danilo Castellano Institut International d'Études Européennes Antonio Rosmini. Bolsano, 1996. 51.

¹⁰ Nemzetközi jogi szerződések és dokumentumok. Összeállította: DUNAY PÁL, KARDOS GÁBOR, KENDE TAMÁS, NAGY BOLDIZSÁR. Bp., 1991. 223–241.

¹¹ KILÉNYI GÉZA: Egyesülési jog, gyülekezési jog. In: Világosság, 1988/7. 425.

Az 1949-es szabályozás némileg bővült a közügyek intézésében való részvétel jogával, és a közérdekű javaslatétel jogával (68. §), a tudományos és művészi alkotó tevékenység szabadságával (60. §). A bírói szervezetről szóló fejezetben megjelent a védelemhez való jog a bírói eljárásban (49. § (2)). A társadalmi rend című fejezetben már elismerték a személyi tulajdont is (11. §).

Nem vették át a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányából a szakszervezet alapításának jogát, a szabad költözködés jogát, nem mondták ki a diszkrimináció minden formájának a tilalmát. Továbbra sem rendelkeztek a garanciákról, petíciós jogról, bírói jogvédelemről, Közigazgatási Bíróságról, Alkotmánybíróságról, ombudsmanról stb.

Egyesülési jog

A szovjet típusú diktatúra igyekszik lerombolni minden közösséget és emberi kapcsolatot, mert a társadalom így atomizálható egyedeire esik szét, tehetetlen tömeggé válik, képtelenné válik az egyéni érdekek sokféleségét társadalmilag hatékony csoportérdekeként felerősíteni és képviselni. A diktatúra könnyebben tudja ellenőrizni és irányítani a társadalmat, ha nem működnek a társadalmi kapcsolatrendszerek, egyesületek, körök, asztaltársaságok és egyéb horizontálisan szerveződő testületek, csoportok. Az egyén sokkal kiszolgáltatottabbá válik, ha nem egy közösség vagy szervezet tagjaként, hathatós érdekvédelemmel támogatva áll szemben a hatalommal. A diktatúra számára nem csak az egyesületek tartalmi munkája tűnt veszélyesnek, hanem maguknak a szervezeteknek a felépítése is, egyáltalán bármilyen működésük. Ezek az egyesületek ugyanis elfogadott alapszabály szerint tevékenykedtek, belső autonómiára épültek, közgyűléseken a demokrácia szabályai szerint tanácskoztak, hozták a döntéseiket. Egy centralizációra törekvő, diktatórikus rendszer nem engedhette meg belső autonómiáknak a létét.¹²

Éppen ezért 1945-től kezdve különböző ürüggyekkel és technikákkal támadást intéztek a magyar civil társadalom ellen és rövid idő alatt felszámolták annak minden intézményét. Míg 1937-ben 16 747 egyesület működött Magyarországon milliós tagsággal,¹³ ebből néhány évre rá, 1948-ra már csak 225 (!) maradt, de ezek is szigorú ellenőrzés alá kerültek.

Ürüggyként egy szovjet katona (részleteiben mindmáig tisztázatlan módon történt) meggyilkolását hozták fel. Rajk László belügyminiszter, a Szövetséges Ellen-

¹² HANKISS ELEMÉR: Kelet-európai alternatívák. Bp., 1989. 52–56.

¹³ DOBROVITS SÁNDOR: Budapest egyesületei. Bp., 1937.

örző Bizottság hathatós támogatásával sorra oszlatta fel a legkülönbözőbb egyesületeket. (7330/1946. ME. sz. rendelet stb.)¹⁴

Az 1949. évi XX. tv. a Magyar Népköztársaság Alkotmánya már teljesen új jogpolitikai megfontolásból a 56. § (1)-ben deklarálta: „*A Magyar Népköztársaság a dolgozók társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységének fejlesztése érdekében alkotmányosan biztosítja az egyesülési jogot.*”

Az ötvenes évek Magyarországon már olyan mértékű volt a terror, hogy szinte senki sem mert volna egyesületet alapítani, mégis az alkotmány nem emberi jogként, hanem a „*dolgozók jogaként*” relativizálta az egyesülési jogot és elvileg csak társadalmi, gazdasági és kulturális célból jöhettek létre az egyesületek.

Az Alkotmány idézett tételére épült 1955. évi 18. sz. tvr.¹⁵ elvileg lehetővé tette a teljes egyesülési szabadságot, csak a népi demokrácia célkitűzéseit kell szolgálniuk. Az államigazgatási szervek nyilvántartásba vételének az utóbbi volt a feltétele.

Az országos egyesületek állami felügyeletét az alapszabályba foglalt céljuk szerint illetékes miniszter látta el, a megye területére kiterjedő tevékenységet végző egyesületek felügyelete pedig a megyei tanács végrehajtó bizottságának hatáskörébe tartozott. Az ennél alacsonyabb szinten tevékenykedő egyesületek ellenőrzését a járási tanácsok végrehajtó bizottságai intézték.¹⁶

Az egyesületek állambiztonsági szempontból való megfigyelését a Belügyminisztérium illetékes szervei végezték (3/1957. (I. 20)) sz. Korm. rendelet), az általános törvényességi felügyeletet pedig az 1959. évi 9. sz. tvr. szerint az ügyészség.

Az egyesületek betiltásának, a civil társadalom felszámolásának drámai következményei lettek. A magyar társadalom teljes mértékben atomizálódott. A mesterségesen is erősített, gyorsított mobilizációval együtt szinte teljesen szétzilálták a tradicionális társadalmat. A városokban már nem polgárok, hanem egymásról semmit sem tudó lakosok éltek. A frissen betelepített, tömegszállásokon lakók között semmilyenfajta közösségi szellem nem alakulhatott ki. Az egyesületek a falusi életnek

¹⁴ ZINNER TIBOR: Egyesületek, pártok felosztása Budapesten, 1945 és 1948 között. In: Politikatudomány 1987. I–II. DOMANICZKY ENDRE: Adalékok a civil szektor felszámolásához Magyarországon (1945–1950). In: Jogtörténeti Szemle, 2009/2. 2. FÖLDESI MARGIT: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon, 1945–1947. Bp., 1995. 47. Rajk László megkísérelte még az Actio Catholicát is feloszlalni, pedig a laikus apostolkodáshoz nem kellett engedély, láttamozott alapszabály, így ezért nem is lehetett volna betiltani.

¹⁵ Következésképpen alkotmányellenes módon nem törvényben, hanem törvényerejű rendeletben szabályozták az egyesülési jogot. (1955. évi 18. sz. tvr.; 1970. évi 35. sz. tvr.; 1981. évi 29. sz. tvr.)

¹⁶ A sportegyesületeket is államosították. Pl. a Ferencvárosi Torna Clubot átkeresztelték, az új neve ÉDOSZ lett (még a zöld-fehér színt is betiltották), és a Földművelődésügyi Minisztérium alá rendelték. Hasonlóképpen jártak el a többi klubbal is. Kispest = Budapesti Honvéd (Honvédelmi Minisztérium); Újpest = Újpesti Dózsa (Belügyminisztérium); MTK = Vörös Lobogó (Államvédelmi Hatóság)

is fontos intézményei voltak. A gazda- és olvasóköri, ahol könyvtárat, ivót, kasznót működtettek, amelyek lehetőséget adtak a véleménycserére, közművelődésre, az ötvenes években sorra megszűntek. A helyükön létrehozott kultúrházak már a hivatalos ideológia egyoldalú elfogadtatására szolgáltak. Még a falusi kocsmák is elvesztették összetett társadalmi szerepüket és egyszerű ivóhellyé degradálódtak.

A hatvanas évektől a szabad idő eltöltésének leggyakoribb formájává a családi programok váltak. TV-nézés, hétvégi telken való munka stb. A Kádár-korszak politikája ezt a folyamatot tudatosan is erősítette. Ezt bizonyította az a felmérés, amiből kiderült, hogy a magyar társadalom – bár a hivatalos ideológia a szolidaritást hirdette – sokkal individualistábbá vált a nyugat-európainál. A mások iránti tisztelet szintje, a másokért való felelősség vagy áldozatvállalás készsége jóval alacsonyabb lett.¹⁷

Mégis a havanas évek végén, a hetvenes évek elején a 15–25 év körüli fiatalok egy része, érezvén a szabadidő kulturált és hasznos eltöltésének hiányát, megpróbált különböző művészeti egyesületeket, táncházakat, szakköröket, klubokat létrehozni. Divattá vált az ún. házibuli. Legtöbbször a beatzene vált a különböző kezdeményezések középpontjává. Ezt a hivatalos politikai szervezettől különálló szerveződési formát a pártvezetés nem engedélyezte, ezért 1973-tól elkezdték az öntevékeny csoportok felszámolását.

Hasonló sorsra jutottak az amatőrmozgalmaknak keretet adó klubok is. A Minisztertanácsi határozat előírta: „Az ifjúsági klub létesítéséhez működtető szerv szükséges.”¹⁸ Vagyis ettől kezdve nem lehetett ilyen intézményt szabadon létrehozni.

Ifjúsági klub a továbbiakban csak az illetékes tanács Végrehajtó Bizottságának engedélyével alakulhatott és ellenőrzése mellett működhetett. Emellett a klub létesítéséhez, a klubvezető kinevezéséhez ki kellett kérni az illetékes Kommunista Ifjúsági Szövetség véleményét is. Továbbá előírták azt is, hogy az ifjúsági klub vezetője csak az ifjúság nevelésével hivatásszerűen foglalkozó személy lehetett, a klub pedig az illetékes államigazgatási szerv által jóváhagyott program szerint működhetett.

Aczél György¹⁹ a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1974. márciusi ülésén²⁰ az ifjúsági klubokkal kapcsolatosan kijelentette: „A fiatalokban levő közösségi igényt nekünk kell szocialista tartalommal megtölteni, és nekünk kell gondoskodni az ennek megfelelő vonzó, sokszínű lehetőségről.”

¹⁷ HANKISS ELEMÉR: Kelet-európai alternatívák. Bp., 1989. 56.

¹⁸ A helyi egyesületek felügyeletéről az MT Tanácsi Hivatala elnökének 3/1972. (TJ, 52.) MT. TH. sz. utasítása.

¹⁹ Aczél György (1917–1991) kommunista politikus, a Rajk-per kapcsán őt is bebörtönözték, 1954-ben szabadult. A Kádár-korszak kultúrpolitikájának legfőbb irányítója volt.

²⁰ A beszédet közli: Társadalmi Szemle, 1974/4. A határozatot közli: Az MSZMP határozatai és dokumentumai. Szerkesztette: VASS HENRIK. 1971–1975. Bp., 1979. 677.

Mindenfajta társasági összejövetelt ellenőrizni és irányítani akartak. Ezt jól illusztrálja egy korabeli besúgó jelentés: „*Feladatomból volt, hogy olyan egyéneket, csoportokat nevezek meg, akik rendszeresen házibulikat rendeznek.*”²¹

Akik olyan összejöveteleket szerveztek, amelyet a hatalom veszélyesnek tartott, azokat az „*egyesülési joggal való visszaélés*” miatt szabadságvesztésre ítélték.²²

A hetvenes évek közepére engedély miatt az addig működő 3500–4000 klub egyharmadának meg kellett szűnnie. Köztük pl. az Illés és az Omega Kluboknak is.²³

A nyolcvanas évek elejétől újra próbálkoztak különböző körök, klubok és társaságok alapításával. A hatalom számára még a hobbi egyesületek is gyanúsak számítottak. Pl. a bélyegyűjtők külföldiekkel is kapcsolatba léphettek. Még a kakuszgyűjtők tevékenységét is megfigyelték.

Éppen ezért az 1981. évi 29. sz. tvr.-tel tovább szigorították az egyesületek alapításának feltételeit. Már az egyesület alapítására irányuló szervező munka megkezdését is a felügyeleti szervnek előzetesen be kellett jelenteni. Amennyiben az illetékes államigazgatási szerv úgy ítélte meg, hogy az egyesület célja ellentétes a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjével, akkor a szervezőt a szervezés megszüntetésére hívta fel. Ezt megtehetette akkor is, ha az egyesület „*előre láthatóan nem felel meg a nyilvántartásba vétel feltételeinek*”. Ennek a döntésnek a meghozatalára segítségére lehettek a politikai rendőrség illetékes szervei is.

Az államigazgatási szerv mérlegelése során nem jogi, hanem politikai döntést hozott. Ennek megfelelően nemleges, tiltó határozata ellen nem lehetett jogorvoslatért a bíróságra fordulni.²⁴

A Belügyminisztérium illetékes szervei ellenőrizték, hogy egyesületi tevékenységet csak olyanok folytathassanak, akiknek ezt engedélyezték. Akik engedély nélkül egyesületet alapítottak, annak vezetésében, szervezésében rész vettek, büncselekményt követtek el.

A 2037/1981 (XII. 29.) MT. sz. határozat 7. pontja előírta: „*Az egyesületi tevékenységet folytató, de nem egyesületként működő szervezetet fel kell szólítani, hogy kérjék nyilvántartásba vételüket, vagy működésüket szüntessék be. Valamely szervezet (klub, kör stb.) tevékenységének jellege, tartalma alapján kell egyesületté nyilvánítást kérni.*”

²¹ Idézi: SZÖNYEI TAMÁS: Nyilvántartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül, 1960–1990. Bp., 2005. 190.

²² Duskár Balázs 10 hónapi, Hegyi Veronika 6 hónapi szabadságvesztést-büntetést kapott 1971-ben, zárt tárgyaláson. Lásd: DOBSZAY JÁNOS: Így vagy sehogy! Fejezetek a Regnum Marianum életéből. Bp., 1991. 188–189.

²³ SEBŐK JÁNOS: Rock a vasfüggöny mögött. Hatalom és ifjúsági zene a Kádár-korszakban. Bp., 2002. I. k. 139.; KOCSIS L. MIHÁLY: Illés – Énekelt történelem. Bp., 1990.; FRITZ TAMÁS: A hatvanas évek és a beatnemzedék. In: Ifjúsági Szemle, 1982. 4. 42–52.; FODOR SÁNDOR: Cseh Tamás. Bp., 1994.

²⁴ HOLLÓ ANDRÁS: Az alapjogok és védelmük. In: Világosság, 1988/7. 423.

nítani.” Ez alapján a kör bezárult. Az egyesületi forma kikerülhetetlen, azt viszont lehetőleg a hatalom nem engedélyezi. Így még 1985-ben is csak 6570 egyesület működhetett az országban, de azok legnagyobb része az állami és pártszervek által létrehozott és működtetett szervezetek voltak. A pártállami vezető álláspontja 1989-ig ezen a téren nem változott, bár hallgatólagosan eltűrték néhány alternatív szervezet működését. (Duna Kör, 1984., Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, 1985., Magyar Demokrata Fórum, 1987., Fiatal Demokraták Szövetsége, Szabad Demokraták Szövetsége, 1988. stb.)²⁵ Csillik András, a Belügyminisztérium párttitkára még a rendszerváltozás évében, 1989 márciusában is így nyilatkozott a szocialista rendszerben nem intézményesített, de akkor már teljes mértékben legálisnak elismert ún. alternatív szervezetek és a rendőrség viszonyáról: „*Ma számomra a rendezőelv az, hogy ezek a szervezetek a szocializmus talaján állanak-e, céljuk mennyire esik egybe a szocializmus építésével.*”²⁶

Gyülekezési jog

A gyülekezési jog mint klasszikus, elidegeníthetetlen emberi és politikai jog az egyesülési joggal együtt alakult ki. Magyarországon – bár sokáig nem volt törvényi szabályozása – viszonylag szabadon lehetett gyakorolni.²⁷

Az 1946. évi I. tv. bevezető része deklaráta a többi alapvető emberi joggal együtt a gyülekezési jogot is. Az 1949. évi XX. tv. az Alkotmány szerint a gyülekezési jog elvben a „*dolgozók*”, az 1972. évi alkotmánymódosítás szerint a „*nép*” érdekeivel összhangban kell gyakorolni. A Magyar Népköztársaság által is elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, melyet az 1976. évi 8. sz. tvr. hirdetett ki, kimondta: „*...a békés gyülekezés jogát el kell ismerni*”. E jogok gyakorlását „*...csak a törvényben megállapított olyan korlátozásnak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban az állam biztonsága, a közbiztonság, a közrend,*

²⁵ CSIZMADIA ERVIN: Utak a pártosodáshoz. Az MDF és az SZDSZ megszerveződése. In: A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991. Szerkesztette: BIHARI MIHÁLY. Bp., 1992. 7. A Magyar Demokrata Fórum alapítólevele. Lakitelek, 1988. szeptember 3. KISS JÓZSEF: Többpártrendszer Magyarországon, 1985–1991. In: A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991. Szerkesztette: BIHARI MIHÁLY. Bp., 1992. 190. PÁNDI LAJOS: A kelet-európai diktatúrák bukása. Szeged, 1991. 7. Lel-Tár. Új társadalmi szervezetek katalógusa. Bp. I–II. k.

²⁶ CSILLIK ANDRÁS: Konzultáció a belügyminisztériumi pártélet megújításának néhány kérdéséről. In: Belügyi Szemle, 1989/3. 70.

²⁷ A második világháború előtt is előfordult, hogy a csendőrség brutálisan szétvert egyes tüntetéseket. Lásd: HORVÁTH ATTILA: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig. In: Jogtörténeti Szemle, 2007/1. 4.

illetőleg a közegészségügy, a közerkölcs vagy mások jogai és szabadsága védelme érdekében szükségesek”. Valójában egy szovjet típusú diktatúrában elképzelhetetlen, hogy az állampolgárok bármilyen nem hivatalos gyűlést szervezzenek. Éppen ezért 1989-ig nem is született a gyülekezési jogról törvényi szintű szabályozás.²⁸ Hatályban maradtak ugyanakkor a gyülekezési joggal való visszaélésről szóló, a büntető törvénykönyvben foglalt korábbi rendelkezések.

A rendőrség, az ÁVH éberrel figyelt mindenfajta csoportosulást. Az ötvenes években a félelem olyan mértékű volt, hogy még a nagyobb létszámú családok sem mertek egy csoportban közlekedni az utcán. A rendőri vezetés ezért elhitte a diktatúra propagandagépezetének azt a tételét, hogy ahol a nép van hatalmon, nem fordulhat elő tüntetés. Ezért a rendőrséget nem látták el gumibottal. Feloszlatták a kiskunhalasi lovas tanosztályt, holott a lovas rendőrség a legjobb eszközök egyike a tömegoszlatás esetén. Ugyanúgy nem rendelkeztek vízágyúval, könnygázzal stb., ami viszonylag békésebb módja a tüntető tömeg feloszlatásának.²⁹

1956. október 23-ig egy kivétellel nem is került sor az utcai demokráciára. A kivétel 1954. július 4-e volt, amikor azért ment tüntetni több ezer ember, és követelte Sebes Gusztáv szövetségi kapitány lemondatását,³⁰ mert a labdarúgó világbajnokság döntőjében a magyar válogatott 3:2-re kikapott a Német Szövetségi Köztársaság csapatától.³¹

A zavargások megfékezésére Piros László belügyminiszter a csopaki rendőrszaksztyályt vezényelte Budapestre, amelynek tagjai a tömegoszlatásra puskatust használtak.³²

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején a rendészeti szervek nem is kíséreltek valamilyenfajta humánusabb tömegoszlatással. A szovjet megszállók mellett kitartó ÁVH-sok több helyen is belelőttek a tömegbe és ezzel háborús és népellenes bűncselekmények egész sorát követték el.³³

²⁸ HALMAI GÁBOR: A gyülekezés és az egyesülés szabadsága. In: Emberi jogok hazánkban. Szerkesztette: KATONÁNÉ SOLTÉSZ MÁRTA. Bp., 1988. 218.

²⁹ KOPÁCSI SÁNDOR: Szakvélemény a karhatalmi szolgálati szabályzat biztosította lehetőségekről, 1956-ban. In: Rejtett dokumentumok. Szerkesztette: KAHLER FRIGYES, M. KIS SÁNDOR. Bp., 2006. 38. KOPÁCSI SÁNDOR: Életfogytiglan. Nyíregyháza, 1989. 97.

³⁰ A pesti humor ezt a megmozdulást „*focialista forradalomnak*” nevezte. Lásd: EMBER MÁRIA: A kis magyar focialista forradalom. In: Eső, 2001/1. 40–45.

³¹ HÁMORI TIBOR: Puskás. Legenda és valóság. Bp., 1982. 148. EMBER MÁRIA: A kis magyar focialista forradalom. In: Eső, 2001/1. 40–45. SEBES GUSZTÁV: Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei. Bp., 1981. 267–269. ACZÉL TAMÁS – MÉRAY TIBOR: Tisztító vihar. Bp., 1989. 216.

³² BFL XXIV. 1. Budapesti Rendőrfőkapitányság iratai. BM. Budapesti Főosztályvezető Rendőri Helyettese, 222–208/1954.

³³ Sortűzek – 1956. Szerkesztette: KAHLER FRIGYES. Bp., 1993. I–III. k. Sortűz a HM előtt. Szerkesztette: HORVÁTH LAJOS. Bp., 1992.

Az 1956. évi forradalom és szabadságharc leverése után hosszú ideig nem került sor semmiféle tüntetésre. Az 1970-es évek elejétől az ún. puha diktatúra körülményei között kezdődtek a többnyire spontán ellenzéki demonstrációk. Ezekre a tiltakozó megmozdulásokra leginkább a március 15-i ünnepek szolgáltattak lehetőséget. Bár a kádári vezetés megígérte, az 1848-as forradalom e jeles napja mégsem lett munkaszüneti nap. Már 1970-ben sor került egy kisebb incidensre. Néhány tucatszámú középiskolás ment a Kossuth-szoborhoz, s egyikük el akarta szavalni a Nemzeti dalt, de a rendőrség szétkergette őket. Cselekményüket pedig garázdaságnak minősítették és néhány diákot rendőrségi figyelmeztetésben részesítettek.

1971-ben a tüntetés résztvevőit sokkal súlyosabban büntették meg. Másfél évig tartó procedúra után 7 fiatal fegyházban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.³⁴

1972-ben már 400–500 fiatal tüntetett a Petőfi-szobornál. A tömeg felosztatásában a Munkásőrség és a Kommunista Ifjúsági Szövetség Ifjú Gárdája is részt vett. A veréseket a rendőrség csak erőfitogtatásra használhatta, mert az ünnepélyen egyébként nem történt rendbontás. 88 személy ellen indítottak eljárást. 15 főre szabtak ki börtönbüntetést. Aki pl. elmondta Babits Mihály Petőfi koszorú című versét, 10 hónapot kapott. 17-en pénzbírságot, ketten rendőri felügyelet alá helyezést, huszonkilencen rendőrhatalósági figyelmeztetést kaptak. Emellett a tüntetésben résztvevőket kizárták az ország egyeteméről, főiskoláiról.

Érdekes adalék: néhány kommunista érzelmű joghallgató úgy gondolta, hogy ellentüntetést szervez március 21-re, a Tanácsköztársaság évfordulója alkalmából a „*nacionalistákkal*” szemben. Jellemző módon a rendőrség ezt a megmozdulást sem tolerálta.

1973-ban a forradalom 125. évfordulójára már nagy erővel vonultak fel a rendőri egységek. Többtucatszámú embert már március 15-e előtt letartóztattak. A belvárosban tüntető fiatalokat a rendőrök részben a helyszínen, részben pedig a közeli Bölcsészkar előterében verték meg gumibottal. Gyurkó László, Aczél Györgynek írt levele szerint: „*Budapest belvárosa néhány órán át úgy nézett ki, mintha valamely komoly lázadást kellett volna leverni.*” Hatszáz embert igazoltattak, százat két héttől egy hónapig terjedő elzárással sújtottak, a többieket rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették, vagy az iskolájukban indítottak ellenük fegyelmi eljárást.³⁵

A hatóságok ettől kezdve minden eszközzel arra törekedtek, hogy lehetőleg megelőzzék az ilyenfajta tüntetéseket. Besúgóik révén előzetes információkat gyűjtöttek, megpróbálták beépített embereik révén az egyes csoportokat és embereket egymás ellen fordítani. A jelentősebb ünnepek előtt, amikor tüntetésektől tartottak,

³⁴ KENEDI JÁNOS: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Bp., 1996. II. k. 39–40.

³⁵ GYARMATI GYÖRGY: Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepéléseinek történetéből. Bp., 1998. 170.

preventív célú letartóztatásokat hajtottak végre. Aktivizálták a Munkásőrséget, a Kommunista Ifjúsági Szövetséget, az Ifjú Gárdát. Az iskolák igazgatóinak utasításba adták, hogy hivatalos programokkal kössék le a tanulókat. Ilyenkor a tv-ben olyan filmeket vetítettek, amelyekről tudták, hogy sok fiatal érdekel stb.

Talán ezek az intézkedések is hozzájárultak ahhoz, hogy tíz évig nem került sor jelentősebb politikai jellegű tüntetésre. 1982. március 15-én viszont 400–500 diák indult a Petőfi-szobortól a Kossuth-emlékműhöz. Útközben többször is megütköztek a rendőrséggel, amely igazoltatott, gumibotot és könnygázt használt, és néhány tucat tüntetőt letartóztatott. Egy szegedi diákot, aki aktualizált 12 pontját több helyen is kifüggesztette, fél évi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.³⁶

1986-ban a Kossuth tér felé vonuló több ezres tömegből a rendőrök egy diáklányt, majd egy egyetemistát „*emeltek ki*”. Amikor a tömeg erről értesült, ülősztrájkot kezdett a szabadon bocsátásuk érdekében. Az esti fáklyás felvonulás résztvevőit a Lánchídon csapdába csalták. Egy részüket gumibotokkal verték és megrugdosták, de a többség a személyi igazolványok elvétele után elhagyhatta a hidat.³⁷ (Ez az akció rendkívül felelőtlen volt, mert ha pánik tört volna ki a tömegben, sokan akár a Dunába is eshettek volna.)

Az 1988–1989-es tüntetések esetében a politikai vezetés már mérlegelt.³⁸ Voltak olyan tömeggyűlések, amelyeket engedélyeztek, pl. a Hősök terén, 1988. június 27-én, a romániai falurombolás elleni tiltakozó demonstrációt,³⁹ de pl. az 1988. június 16-i tüntetőkkal szemben rendkívül durván léptek fel. Yamaha-motoros rendőrök a tüntetők közé hajtottak, még egy állapotos nőt is megverték gumibotokkal. A vezetőket, szónokokat kiemelték és bántalmazták, így pl. a későbbi miniszterelnököt, Orbán Viktort is. Ezekről az eseményekről a Fekete Doboz már videofelvételeket is készített.⁴⁰

³⁶ KENEDI JÁNOS: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Bp., 1996. II. k. 8. UNGVÁRY KRISZTIÁN: Az állambiztonság célkeresztjében. In: Rubicon, 2007/3. 24.

³⁷ GYARMATI GYÖRGY: Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepléseinek történetéből. Bp., 1998. 188., 189.

³⁸ GONDA JÓZSEF: A tüntetések tapasztalatai Budapesten. In: Belügyi Szemle, 1989/8. 35–39. NAGY W. ANDRÁS: Március hátramenet. In: Beszélő, 1992. március 14.

³⁹ Hősök tere '88. június 27. Szerkesztette: VARGA CSABA. Bp., 1988. 5.

⁴⁰ GYÖRGY PÉTER: Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés 1956–1989-ben. Bp., 2000. 163–165. KENEDI JÁNOS: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Bp., 1996. II. k. 214. Lásd még: ROCKENBAUER ZOLTÁN: Így tüntetett a Fidesz. In: Tiszta lappal, a Fidesz a magyar politikában. Szerkesztette: BOZÓKI ANDRÁS. Bp., 1992. SZEKERES LÁSZLÓ: Tüntetések 1988-ban. In: Magyarország politikai évkönyve, 1988. Szerkesztette: KURTÁN SÁNDOR – SÁNDOR PÉTER – VASS LÁSZLÓ. Bp., 1988. SZABÓ MÁTÉ: A tüntetések rendőri kezelésének normái a Kádár-rendszerben, 1957–1989. In: Politikaelméleti tanulmányok Schlett István 60. születésnapjára. Szerkesztette: BIHARI MIHÁLY, CIEGERT ANDRÁS. Bp., 1999.

Sajtószabadság

A kommunista hatalomátvétellel egyidejűleg Magyarországon gyakorlatilag megszünt a sajtó törvényi szintű szabályozása, bár az 1914. évi XIV. tc. számtalan biztosítékát nyújtotta volna a sajtószabadságnak. Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmánya elvileg a „dolgozók érdekeinek megfelelően”, az 1972-es alkotmánymódosítás pedig „a nép érdekeinek megfelelően” biztosította volna a sajtószabadságot. Még az 1986. évi II. tv. a sajtóról⁴¹ sem biztosította a valódi szabadságot, nem fogalmazták meg az állami szervek tájékoztatási kötelezettségéről szóló előírásokat, nem deklarálták a médiának a politikai, társadalmi és kulturális életben betöltendő kiemelkedő szerepét, viszont továbbra is fenntartották az előzetes engedélyezés rendszerét.⁴²

A sajtót és a médiát 1956-ig közvetlen utasítások alapján irányították. Pl. Rákosi Mátyás minden este megkapta a Szabad Nép másnap megjelenésre szánt példányát, hogy személyesen ellenőrizhesse annak tartalmát.

Ezt a politikai irányvonalat a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1958. január 21-i, A sajtó helyzete, feladata című határozata⁴³ változtatta meg. Ekkor kezdtek áttérni a differenciáltabb, taktikusabb és burkoltabb befolyásolási módszerekre. Ennek jegyében jelent meg az első sajtóval foglalkozó jogszabály, a 26/1959. (V. 1.) Korm. sz. rendelet a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről, amely jogszabálynak a jogforrási hierarchiában elfoglalt helye, mind pedig a tartalma elmentés volt az Alkotmánnyal.

A rendelet hatályon kívül helyezte az 1914. évi XIV. tc.-et, a sajtótörvényt és az időszaki lapok engedélyezési rendszerét vezette be: példányszámra, terjedelemre is kiterjedően. (4–6. §) Az újság engedély nélküli előállítása bűncselekménynek minősült. (1961. évi V. tv. 211. §; 1978. évi IV. tv. 213. §)

Nezvál Ferenc⁴⁴ igazságügy miniszter már 1957. június 1-én bejelentette, hogy készül a sajtótörvény, és ezt az Országgyűlés következő ülészakára beterjesztik.⁴⁵

⁴¹ ÁDÁM ANTAL: Az 1986. évi magyar sajtótörvényről. In: Jogtudományi Közlöny, 1987/1. 2.

⁴² Vö.: A Német Szövetségi Köztársaság Alkotmányának 5. cikke: „Mindenkinek joga van arra, hogy véleményét szóban, írásban és képből szabadon kifejezze és terjessze, valamint arra, hogy az általánosan hozzáférhető forrásokból akadálytalanul tájékozódjék. A sajtószabadság és a rádió, valamint a film útján történő hírközlés szabadsága biztosított. Cenzúrájának helye nincs.”

⁴³ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Szerkesztette: VASS HENRIK, SÁGVÁRI ÁGNES. Bp., 1979. 195.

⁴⁴ Nezvál Ferenc (1909–1987) öt elemít végzett, majd cipészinas, kommunista politikus. 1956. december 29-től 1966. december 7-ig, nyugdíjazásáig igazságügy-miniszter. Tagja volt az MSZMP Központi Bizottságának is.

⁴⁵ Népszabadság, 1957. július 2.

Mégis közel harminc évet kellett várni, míg sikerült a Parlamentnek benyújtani a sajtótörvényt. (1986. évi II. tv.)⁴⁶

Az 1986-os sajtótörvény előterjesztésekor Markója Imre, igazságügy-miniszter az alábbiakat mondta: „*A mi sajtónk is a társadalmi berendezkedésünknek megfelelő eszméket vall, s ezek gyakorlati érvényesítéséért dolgozik, ... a mi sajtónknak is politikailag elkötelezettnek kell lennie, és ezt az elkötelezettséget mindenkor vállalni kell. Semmilyen körülmények között nem lehet szószólója a szocializmustól idegen, a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét sértő eszméknek és nézeteknek.*”⁴⁷

Az évtizedeken át kidolgozott jogszabály alig több bizonyos politikai deklarációkba csomagolt rövid sajtórendészeti szabályozásnál. Csaknem változatlan formában konvertálta a negyven éve működő tájékoztatáspolitikát.

Időszaki lapot⁴⁸ továbbra is csak állami szervek, gazdálkodó szervezetek, társadalmi szervezetek és egyesületek adhatnak ki, magánszemélyeknek továbbra is szigorúan tilos!⁴⁹

Ezután is fenntartotta a sajtótörvény a korábbi sajtójogi szabályoknak azt a hatalmi beavatkozásra módot adó rendelkezését, hogy a sajtótermékek előállításához és nyilvános közléséhez, valamint időszaki lap, illetve helyi stúdió alapításához engedélyre van szükség.

Az engedélyezési rendszer garanciális szempontból legproblematicusabb elemének az a törvényi előírás bizonyult, amely lehetővé tette az engedély megtagadását pusztán azon az alapon, hogy a sajtótermék előállításához, illetve nyilvános közléséhez szükséges „*személyi és tárgyi feltételek nincsenek biztosítva*”. Ezek közé tartozott, hogy a szükséges hordozóanyag (papír) nem állt rendelkezésre.

A 3. § (1) bekezdésének indoklása szerint a sajtóban közölt tájékoztatás nem sérteti a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét, nemzetközi érdekeit, valamint az állampolgárok és a jogi személyek jogait, törvényes érdekeit és a közérkölcset.

⁴⁶ A rendszerváltozás kuriózumai közé tartozik, hogy az 1949. évi XX. tv.-nyel együtt, formálisan mindmáig hatályban maradt. (Állítólag a törvénytervezet címe eredetileg a „*tájékoztatásról*” volt, azonban Kádár János kívánságára változtatták meg a címet a „*sajtóról*”-ra.

⁴⁷ Magyar Sajtó, 1986. május 7.

⁴⁸ Az időszaki lap fogalmát a 34/1975. (XII. 10.) MT. sz. rendelet 1. §-a határozta meg. A (3) bekezdés ehhez hozzátette: „*Időszaki lap megjelenése csak akkor engedélyezhető, ha országos vagy helyi politikai, gazdasági, illetőleg kulturális szükségletet elégít ki, tartalmában megfelel a Magyar Népköztársaság jogszabályainak, az előállításához szükséges anyagi, műszaki és pénzügyi feltételek a népgazdasági terv keretében biztosítva vannak.*”

⁴⁹ Az első magánszemélyek által alapított folyóirat, a Hitel, 1988-tól jelenhetett meg.

(Ez utóbbit úgy határozták meg, hogy az a szocialista, humanista értékrendszeren alapszik.)

A sajtóról szóló 1986. évi II. tv. 21. § (3) bekezdése kimondta, hogy a törvény végrehajtásáról a Minisztertanács gondoskodik. A kormány ki is adott egy olyan végrehajtási rendeletet (12/1986 [IV. 22.] MT. sz. rendelet), amely hosszabbra sikeredett, mint maga a törvény. A rendelet sorolta fel azokat a szervezetet, amelyek a sajtótermékek előállításához és nyilvános közlésére az engedélyt megadták:

1. Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala⁵⁰ belföldi időszaki lapok alapítására, a külföldi lapok belföldön történő nyilvános közlésére, helyi stúdió alapítására, továbbá a tájékoztatást tartalmazó más eszközökre.

2. Művelődési Minisztérium könyvekre, oktatási jegyzetekre, a zeneműveket, grafikákat, rajzokat, fotót tartalmazó kiadványokra, a politikai plakátokra és röplapokra, a műsoros filmszalagokra, videokazettákra, videolemezekre, hangszalagra, hanglemezeire, továbbá bármely más műsort tartalmazó technikai eszközre.

3. Magyar Posta: a bélyeg katalógusokra (bélyegző-jegyzékekre), bélyeg ismeretőkire.

4. A fegyveres erők, fegyveres testületek, rendészeti szervek felett felügyeletet gyakorló minisztérium (országos hatáskörű szerv) a felsorolt szervek által belső használatra kiadott oktatási, kiképzés vagy nevelési célokat szolgáló sajtótermékekre.

5. Az Állami Egyházügyi Hivatal: a hittan és imakönyvekre, bibliákra, továbbá az egyházak és a felekezetek által kiadott vallási tárgyú egyéb kiadványokra.

6. A megyei (fővárosi), illetőleg megyei városi tanács végrehajtó bizottságának művelődési feladatot ellátó szerve: minden egyéb engedélyezés alá eső sajtótermékre.

Önmagában a sajtójogi szabályok sem kelthettek különösebb illúziót a sajtószabadság legkisebb mértékű érvényesüléséről is. A tényleges gyakorlat azonban – még a késő Kádár korszakban is – a Szovjetunióban kialakított propaganda és „*agymosási*” modellt követték. Az íróknak, költőknek, művészeknek, az újságíróknak és a médiában szereplőknek egyenesen azt a szerepet szánták, hogy a „*párt katonáiként*” népszerűsítsék a fennálló rendszert és a politikai elit döntéseit.⁵¹

⁵⁰ A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának feladatát a 1039/1969 (X. 28) Korm. sz. határozat szabályozta, amely többek között megállapította, hogy a Tájékoztatási Hivatal a Minisztertanácsnak a sajtótevékenység felett felügyeleti, illetve ágazati felügyeletet gyakorló országos hatáskörű szerve, amelynek hatásköre a sajtóra, a rádióra, a televízióra és a tömegtájékoztatási eszközökre terjedt ki.

⁵¹ Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig. Szerkesztette: BAJOMI LÁZÁR PÉTER. Bp., 2005.

A szovjet sajtóirányításról Lenin meglepően őszintén írt: „*Mi régebben is kijelentettük, hogy betiljuk a burzsoá lapokat, ha kezünkbe vesszük a hatalmat: Ha eltűrnénk ezeknek a lapoknak a fennállását, az azt jelentené, hogy nem vagyunk többé szocialisták. Mi nem nyújthatunk a burzsoáziának lehetőséget arra, hogy rágalmazhasson bennünket.*”⁵² Egy későbbi levelében tovább pontosította ezen álláspontját: „*A burzsoázia (az egész világon) erősebb még nálunk, mégpedig sokszorta erősebb. Ha ráadásul még egy olyan fegyvert is adnánk a kezébe, mint a politikai szervezkedés szabadsága (-sajtószabadság, mert a sajtó a politikai szervezkedés központja és alapja), akkor megkönnyítenénk az ellenség dolgát, segítenénk az osztályelleniséget.*

Nem óhajtunk öngyilkosságot elkövetni, ezért ezt nem tesszük meg ... »A sajtószabadság« nem Oroszország kommunista pártjának számos gyengéjétől, hibájától, ferdeségétől... való megtisztítását szolgálná...”⁵³

Lenin nem csupán a cenzúráról rendelkezett, hanem ennél jóval tovább ment. A szovjet íróknak, költőknek, újságíróknak teljesen új feladatot adott: „*...a lap szerepe nem korlátozódik csupán eszmék terjesztésére, csupán politikai nevelésre, és politikai szövetségesek toborzására. A lap nemcsak kollektív propagandista és kollektív agitátor, hanem kollektív szervező.*”⁵⁴ Mindenre azért van szükség, mert a Szovjetunió lakosságának legnagyobb része nem ismerte, de ha ismerte, nem igazán akarta elfogadni a marxista–leninista tanokat, illetve az állampárti diktatúrát. Ezért Lenin útmutatása alapján: „*A proletariátus diktatúrája talaján hosszas harcban kell átnevelni magukat a proletárokat is, akik saját kispolgári előítéleteiktől nem egyszerűen, nem csoda útján, nem a Szűzanya parancsára, nem valami jelszó, határozat vagy rendelet parancsára szabadulnak meg, hanem csak a kispolgári tömegbefolyás ellen folytatott hosszú és fáradságos tömegharc útján.*”⁵⁵

A Népbiztosok Tanácsa 1922. június 8-án határozatot hozott a sajtóügyi főbizottság létrehozásáról, hogy egyesítsék a Szovjetunióban az addig területenként eltérő minőségű cenzúrákat. Dekrétumot adtak ki az Irodalmi és Kiadói Főigazgatóság megalapításáról, amelynek hatáskörébe tartozott az összes nyomtatásra váró irodalmi mű, az időszakos és állandó kiadványok, térképek stb. előzetes elbírálása és a nyomdák, könyvtárak, könyvkereskedések irányítása.

⁵² Lenin Összes Művei, Bp., 1952. 26. k. 290.

⁵³ Lenin Összes Művei, Bp., 1975. 44. k. Levél G. Mjasznyikovhoz (1921)

⁵⁴ Marx–Engels–Lenin: A sajtóról. Bp., 1974. 33.

⁵⁵ E lenini idézet annyira közismert volt Magyarországon, hogy még egy bírói ítélet indokolásában is idézték. Lásd: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Főszerkesztő: SOLT PÁL. Bp., 1995. IV. k. 810.

A Szovjetunióban szinte tökéletesre fejlesztett propaganda és dezinformációs rendszert⁵⁶ mint mintát hozták magukkal a Moszkvából 1945-ben Magyarországra jött kommunista vezetők, akiknek irányítása mellett építették ki néhány év alatt a szovjet típusú médiapolitika magyar változatát.

Államosították a rádiót, a filmgyártást és a forgalmazást, az újságokat, kiadókat, nyomdákat, papírgyárakat, a könyv- és újságterjesztést. Megszűnt a magánkiadás, sőt tilos is lett.⁵⁷

Az államosítások után már nem üzleti vagy irodalmi szempontok domináltak, hanem a totális propaganda igényei. Nem a lakosság információval való ellátása az elsődleges cél, hanem az információ monopóliumának birtokában a tudatos szelekció, egyes hírek cenzúrázása, hamis információk terjesztése. Az állampárti rendszerekben arra törekedtek, hogy ne a közvélemény alakítsa a kormányzati politikát, hanem a pártelit manipulálja, alakítsa a közvéleményt. Ennek egyik eszköze az alulinformálás. Minél alacsonyabb színvonalú egy társadalom informáltsága, annál könnyebben irányítható, befolyásolható.⁵⁸ Ekkoriban úgy tűnt, hogy a média egy

⁵⁶ A nyugati értelmiség megtévesztéséről lásd: HOLLANDER, PAUL: Politikai zarándokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába (1938–1978) Bp., 1996. VÁRADY BÉLA: A nyugati értelmiség árulása: Sztálin imádata a Gulag haláltáborainak árnyékában. In: Valóság, 2007/10.

⁵⁷ A szovjet típusú diktatúra tipikus jelensége, hogy illegálisan jelentetnek meg könyveket, folyóiratokat. Az ilyen módon kinyomtatott műveket nevezték orosz szóval szamizdatnak. A kifejezés valószínűleg Nyikolaj Gladkov (1919–1979), orosz költő sajátos copyright-nyilatkozatára vezethető vissza, amelyet már az 1940-es években használt. Mivel nem adták ki a verseit, ezért írógéppel írt verses füzetének címlapjára felírta: „szamszebjaizdat” = önmaga számára kiadva. Később már csak „szamizdat”-ról, önkiadásról beszéltek.

Magyarországon az első szamizdat 1972-ben jelent meg. A nyolcvanas években már több mint 30 periodikát adtak ki különböző ellenzéki csoportok. A Beszélő első száma 1981 decemberében látott napvilágot és évente négyszer átlagosan kétezer példányban jelent meg. Ugyancsak ebben az évben indult az AB Független Kiadó, amely később szétvált ABC Kiadóra, Hítel Független Kiadóra és AB Kiadóra. Többek között Orwell, Kundera, Mlynar, Konrád György, Haraszi Miklós, Faludy György stb. betiltott könyveit adták ki.

Az ABC Tájékoztató, majd Hírmondó 1983-ban jelent meg, a Magyar Október Kiadó 1983–1985 között működött, a Szabad Idő Független Kiadó 1984–1985-ben tevékenykedett, majd jött az Áramlat Független Kiadó. 1985-ben alakult a Katalizátor Iroda. Önálló kiadót működtetett a Dialógus Béke-mozgalom Alulnézet Kiadó néven, valamint az Inconnu csoport Artéria Kiadó néven. 1986-tól jelent meg a Demokrata és az Égtájak között című periodika. Lásd: CSIZMADIA ERVIN: A magyar demokratikus ellenzék (1986–1988), Bp., 1995. I–III. k.

A magyar szamizdat készítőit a hatóságok folyamatosan zaklatták, műveiket lefoglalták.

KRAHULCSÁN ZSOLT: A hazai szamizdat „hőskora”. A Galamb utcai butik. In: A Történeti Hivatal Évkönyve, 2000–2001. Bp., 2002. 303.

⁵⁸ HANKISS ELEMÉR: Diagnózisok. Bp., 1982.

bizonyos relatív fejlettség mellett addig soha nem látott gyorsasággal és hatékonysággal manipulálhatja a lakosságot.⁵⁹

Lenin még elsősorban plakátokkal, köztéri szobrokkal és nyilvános színházi előadásokkal próbálkozott.⁶⁰ Az 1940-es, 50-es évek magyar médiapolitikai irányítójának, Révai Józsefnek⁶¹ már több eszköze is volt. A Magyar Dolgozók Pártjának II. kongresszusán így foglalta össze a programját: „...*népünk szocialista átnevelésének szolgálatába kell állítanunk minden eszközt: az iskolát, az agitációt és propagandát, a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának minden formáját*”⁶².

A napilapok számát lecsökkentették, szerkesztőségeit összevonták és kialakították azt a szigorúan centralizált sajtóstruktúrát, amely a rendszerváltozásig alig változott.

A politikai eseményeket minden lapban azonosan kellett közölni, mivel a szöveg a Magyar Távirati Irodától érkezett nemritkán azzal a direkt utasítással, hogy hírváltoztatás nélkül kerüljön az újságba.

A korabeli forgatókönyv szerint minden témáról (pl. munkaverseny, békeharc, nemzetközi összeesküvés a szocializmus ellen, harc a belső ellenséggel stb.) kampányintézkedésként először az állampárt lapjában, a Szabad Népből jelent meg egy cikk és ezt követte a többi szerkesztőség a saját profiljának megfelelően.⁶³

⁵⁹ A rádió és televízió adói viszonylag kis területen tudtak a korabeli technikai feltételek mellett jó vételt biztosítani. Az alternatív hírforrást nyújtó nyugati rádióadókat szinte folyamatosan zavarták. Különösen a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja műsorait igyekeztek zavarni. Mivel a zavaró adók felállítása és működtetése nagyon bonyolult és költséges volt, ezért igénybe vették a Szovjetunió segítségét is. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1963. októberi ülésén Kádár János különösen a Budapestre sugárzott külföldi adások zavarását tartotta fontosnak: „*Az érdemi dolog persze az lenne, ha Budapesten tudnánk hatékonyabbá tenni a zavarást, mert régi tapasztalat, hogy aki Budapestet kézben tartja, az az országot tartja a kezében.*” Lásd: MOL M-KS 288f. 5/316. öe. HANN ENDRE: Éteri verseny. A Szabad Európa hallgatása a nyolcvanas években. In: *Mozgó Világ* 1989/8. 48–49. A kovakötől a szilíciumig. A tömegkommunikációs eszközök története. Szerkesztette: GIOVANNINI, GIOVANNI. Bp., é. n. 185–186.

⁶⁰ POTÓ JÁNOS: *Az emlékezés helyei. Emlékművek és politika.* Bp., 2003. 223.

⁶¹ Révai József eredetileg költő szeretett volna lenni. Az egyik verse sokáig közkézen forgott a budapesti kávéházakban: „*Dögölj meg apám, dögölj meg anyám, dögölj meg első tanítóm.*” Lásd: ACZÉL TAMÁS–MÉRAY TIBOR: *Tisztító vihar.* München, 1982. 84. Az ominózus versre Háry Gyula egy kicsit másként emlékezik: „*Dögölj meg apám! Dögölj meg anyám! Dögölj meg te is első szeretóm!*” Lásd: HÁRY GYULA: *Született 1900-ban.* Bp., 1990. 345.

⁶² A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve. 1951. február 24. – március 2. Bp., 1951. Vö. FODOR GÁBOR–SZECSKÓ TAMÁS: *Tájékoztatósi politika Magyarországon.* Bp., 1973. 29.

⁶³ Még a korabeli „vicclap”, a Ludas Matyi is ennek az elvnek megfelelően közölt karikatúrákat, humoreszkeket: „...*a Ludas Matyiban dolgozó írók feladata az, hogy közvetve vagy közvetlenül a párt egész politikáját segítsék... nemcsak önálló vicclap, hanem olyan satirikus újság, amelynek feladata a napi politika segítése.*”

A Szabad Népet közvetlenül a legfelső vezetés irányította és ellenőrizte. (Révai József szerkesztette és rendszeresen írt bele vezércikket.) Rákosi Mátyás előírta, hogy a pártlap este nyomott első példányait ő és titkársága kapja meg. Ekkor még ha valamelyik cikkel nem voltak megelégedve, leállították a nyomtatást és kicseréltették az írást, majd eljárást indítottak a szerző, esetleg a szerkesztő ellen is.

A Szabad Nép rendkívül nagy példányszámban jelent meg és a legtöbb munkahelyen, a munkakezdés előtt kötelezően felolvasták a legfontosabb cikkeket. Ez volt az ún. „*Szabad Nép félóra*”.

Halda Aliz⁶⁴, aki akkoriban a Magyar Rádió irodalmi osztályán dolgozott, így emlékezett a kötelező Szabad Nép félórákra: „*Beszélgetni kellett az aznapi Szabad Népről, ami azt jelentette, hogy el kellett valahogy olvasni és arról beszélni, amit az ember éppen olvasott. Hát ez nem volt könnyű. Mert felmondja? Vagy vitatkozzon vele? Az nem volt ajánlatos.*”⁶⁵

A sajtóval kapcsolatos állami adminisztratív ügyek 1948 márciusától a Miniszterelnökség sajtóosztályának hatáskörébe kerültek. A sajtó és rádió állami irányítását 1950-től a Révai József vezette Népművelési Minisztérium Tájékoztatási Főosztálya vette át. A pártellenőrzést a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztálya látta el.

Az újságírók társadalmi szervét, a Magyar Újságírók Országos Szövetségét átszervezték, elnöksége ezután a minisztérium és a párt döntéseit közvetítette. Csak az dolgozhatott újságíróként, aki tagja volt a Szövetségnek.⁶⁶

Hasonló módszerekkel irányították az irodalmat. Még a Sztálin által alapított Szovjet Írók Szövetségének mintájára szervezték meg a magyar írók szervezetét is, akiknek Révai József mind a témákat, mind pedig a művek stílusát meghatározta. Az irodalmi alkotómunka területén is egyfajta tervgazdálkodást igyekeztek bevezetni. A művészileg jelentéktelen, politikai propaganda eszközeként született művek stílusát „*szocialista realizmus*”-nak nevezték. A Szovjet Írók Szövetségének alapszabálya így határozta meg a fogalmát: „*A szocialista realizmus, mely alapvető módszere a szovjet irodalomnak és irodalomkritikának, a művészetektől megköveteli, hogy a valóságot forradalmi fejlődésben, igaz, történelmileg konkrét módon ábrázolja. Emellett a valóság művészi ábrázolásának igaz voltát és történelmi konkrét-*

⁶⁴ Halda Aliz (1928–2008), a Magyar Rádiónál dolgozott, ahonnan Gimes Miklóshoz fűződő viszonya miatt bocsátották el. Ezután évekig nem kapott állást. A Történelmi Igazságtételi Bizottság egyik alapító tagja, 1991–1998 között országgyűlési képviselő.

⁶⁵ Hogyan éljük túl a vámpírokat és a diktátorokat? 21 történet a XXI. századból. Szerkesztette: LÁZS SÁNDOR. Bp., é. n. 94.

⁶⁶ MOL, MDP–MSZMP-iratok Osztálya, 288. f. 5/63.

ságát kell kapcsolni a dolgozók szocialista szellemű átalakításával és nevelésének feladatával.”⁶⁷

A marxista irodalomelmélet szerint az író feladata a kapitalista társadalomban a társadalombírálat, a szocializmus építése közben a fennálló rend igenlése, propagálása.

Ennek az új stílusnak 3 fő ismérve volt:

1. A pártosság: a párt stratégiáját lebontja taktikai (napi politikai) feladatokra. (Ezt Leninnek egy 1905-ben megírt cikkére hivatkozva tették.)

2. Az eszmeiség: amely a „*társadalmi haladást*” képviselő hősök didaktikusan elhelyezett alakjának bemutatását (pozitív hős) írta elő.

3. A népiesség: amely egyrészt stílus, másrészt a nemzeti jelleg óvatos kidomborítását jelentette. Ez az igény Sztálintól származott, aki a tőle megszokott frappáns fogalmazásában „*a formájában nemzeti, tartalmában szocialista*” irodalmat helyeselte.⁶⁸

Az irodalmi formát illetően egyfajta naturalisztikus-pedagógikus közérthetőség vált követelménnyé, a tartalomnak pedig a hivatalos szervek által kijelölt aktuális témákat kellett agitatív színezettel és bizonyos extenzitással tükrözni.⁶⁹

Ennek fontos eleme a sematizmus, amely kötelezően írta elő a szocializmusért folytatott harc, az éppen soron levő legfontosabb feladatok, valamint a dicső (munkásmozgalmi) történeti múlt ábrázolását. A fennálló politikai irányvonalat, helyzetet mindig lelkesen helyeselni kellett, legfeljebb a múltbéli hibákról lehetett emlékezést tenni. Azt is megfelelő óvatossággal.

Pozitív hősnek kellett szemben állni a negatív szereplőkkel. Mindegyiküknek megfelelő származásúnak, az előírtnak megfelelő társadalmi réteghez tartozónak kellett lennie. Ahogy közeledtek a mához, úgy kellett tompítani a konfliktusokat, hiszen a szocializmusban megszűntek az antagonisztikus ellentétek, csak a beférkőzött ellenséget kellett legyőzni.

Az Írószövetség és az írók pártszervezetei folyamatosan ellenőrizték az írókat és a költőket. Aki hajlandó volt együttműködni velük, azt busásan megjutalmazták. Könyveik óriási példányszámban jelentek meg, és olyan honoráriumot és egyéb juttatásokat kaptak, hogy elegáns villákat vásárolhattak maguknak és újjagzadgként élhettek.⁷⁰

⁶⁷ A szocialista realizmus. Szerkesztette: KÖPECZI BÉLA. Bp., 1970. I., 22.

⁶⁸ CZIGÁNY LÓRÁNT: Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon, 1946–1988. Bp., 1990. 55–56.

⁶⁹ SZERDAHELYI ISTVÁN: A magyar esztétika története 1945–1975. Bp., 1976.

Akit kizártak az Írószövetségből, mert nem felelt meg az előírt feltételeknek, az akár éhen is halhatott, hiszen csak állami tulajdonú kiadó létezett. Tamási Áron pl. olyan nyomorba jutott, hogy budai kocsmákban 20 forintért árulta kézzel másolt novelláit.

A pártvezetés semmilyen kritikát nem fogadott el. Hollós Korvin Lajos, aki a háború előtt 8 évet kapott kommunista tevékenységéért, egyetlen futó megjegyzést tett a „*nagy és bölcs*” Rákosiról, máris kizárták az Írószövetségből és soha többet nem vették vissza.⁷¹

Ugyanez vonatkozott a többi művészeti ágra is. Jelentős kiváltságokat, pénzjutalmakat kaptak azok, akik szimfóniát szereztek Leninről, komponáltak Sztálinról, operába foglalták Schönherz Zoltán illegális pártmunkáját, krimi filmet készítettek a munkásmozgalom költött, kitalált hőseiről, Lenin-, Sztálin-szobrokat készítettek, felszabadulási és egyéb emlékműveket készítettek.

A Kádár-rendszer, miközben az alapelvek tekintetében semmit sem változtatott, a módszerek vonatkozásában igyekezett kedvezőbb látszatot kelteni. Kifinomultabb, sokszor közvetett, differenciáltabb eszközökkel irányították a propagandát, a lakosság manipulációját.

Kádár János az új irányvonalat – többek között – a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957. szeptember 7-i titkársági ülésén fogalmazta meg: „*Szóba került a sajtó irányításának kérdése... itt van egy javaslatom... állítsuk vissza a szerkesztőbizottságokat, főszerkesztők, felelős szerkesztők felelősségét, és ha már eddig kibírtuk, hogy nem valami jó cikkek fognak megjelenni, vagy nem jól írnak meg valamit, inkább éljünk az utólagos bírálat jogával és felelőségre vonással. Ennek tehát hatékonyan kell lennie... Mi fog itt történni? Észrevételezzük a cikket. Újra rosszul írnak? Újra szólunk. Vagy megjavul a lap, vagy nem lesz tartható és akkor leváltják a szerkesztőt, ha pedig nagyon csúnya dolgot csinál, büntető eljárást indítanak ellene, ha meg csúnyábbat, börtönbe kerül.*”⁷²

⁷⁰ 1945 és 1955 között Illés Béla művei kétmillió (!) példányszámban jelentek meg, míg Kosztolányi Dezső és Babits Mihály egyetlen egyben sem.

A hatalom szolgálatát vállaló írók meglepően magas honoráriumot kaptak. (Nem voltak kitéve a piaci viszonyoknak.) Évenként akár többször is beutalót kaphattak, alkotóházakba. 1950-ben létrehozott Irodalmi Alapból előleget vehettek fel, melyet soha sem kértek vissza. Előnyben részesültek a lakás, az autó és a telefon-kiutalás is.

⁷¹ Azért Hollós Korvin Lajos jó és megbízható elvtárs maradt.

⁷² MOL, MDP–MSZMP-iratok osztály 288.f. 7/13.öe.

Ez akkoriban komoly fenyegetésnek számított, hiszen kivégezték az újságíró Gimes Miklóst. Börtönben ült: Déry Tibor, Háy Gyula, Lengyel Balázs, Tardos Tibor, Zelk Zoltán, az újságírók közül: Novobánszky Sándor, Lőcsei Pál stb.

Kádár János a sajtó jelentőségét, fontosságát sajátos formában határozta meg: „A Népszabadság⁷³ rögtön a puskák után jön és úgy is kell dolgozni. Ezt értem én a párt állásfoglalásának képviselője alatt.”⁷⁴

Ezen a politikán később sem változtattak. A Magyar Szocialista Munkáspárt 1979-ben is arról határozott: „A sajtó legyen pártos, munkájában álljon fenntartás nélkül a proletárdiktatúra talaján, álláspontja legyen mindig osztályálláspont. A párt irányításának az egész sajtóban érvényesülnie kell, mert csak így biztosítható a sajtó állásfoglalásának pártossága, csak így kerülhető el a marxizmus–leninizmus-tól idegen nézetek érvényesülése.”⁷⁵

Főszerkesztők csak a legmegbízhatóbb pártkáderek közül kerülhettek ki, akik rendszerint maguk is tagjai voltak a felsőbb pártszervezeteknek. (A Népszabadság főszerkesztője a Politikai Bizottságnak, a megyei lapok főszerkesztői a megyei pártbizottságoknak.)

A Magyar Szocialista Munkáspárt budapesti szervezetének végrehajtó bizottsága 1972. február 25-én az üzemi lapokról hozott határozatában előírta: „A pártirányítás legfontosabb módja változatlanul az, hogy a felelős szerkesztő – vagy mint választott tag, vagy mint állandó meghívott – részt vegyen a helyi irányító pártszervezet vezető testületének minden ülésén...”⁷⁶

A főszerkesztőkre, a rádió és televízió elnökeire, a hírügynökség vezérigazgatójára nézve tartalmazott kötelező irányelveket a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1973. november 28-i, a kádermunkáról szóló határozat címmel: „A politikai alkalmasság egyértelmű politikai elkötelezettséget, magas szintű képzettséget, a társadalmi-politikai kérdések iránti érdeklődést jelenti. Vezető munkakörökben olyan személyek dolgozhatnak, akik: kipróbáltak, meggyőződéssel szolgálják a munkásosztály hatalmát, a nép érdekeit, a párt politikáját... értik és ismerik a párt, a kormány politikáját, ... cselekedeteikben a társadalmi érdekek, politikai összefüggések az elsődlegesek és meghatározók... életmódjuk és magatartásuk megfelel a szocialista erkölcs követelményeinek...”⁷⁷

⁷³ A Népszabadság a Magyar Szocialista Munkáspárt központi napilapja, a Szabad Nép folytatásaként jelent meg, először 1956. november 2-án. 1958. február 1-től átvette a Szabad Nép évfolyamszámozását. A legnagyobb példányszámban kiadott politikai napilap. Minden fontosabb intézmény, hivatal, gyár, üzem, iskola előfizetett rá.

⁷⁴ Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes testületeinek jegyzőkönyvei. Szerkesztette: BARÁTH MAGDOLNA, FEIL ISTVÁN, NÉMETHNÉ VÁGYI KAROLA, RIPP ZOLTÁN. Bp., 1998. II. k. 41.

⁷⁵ Idézi: HEGEDŰS ISTVÁN: Sajtó és irányítás a Kádár-korszak végén. In: Médiakutató, 2001/tavaszi, 46.

⁷⁶ Idézi: FODOR LÁSZLÓ: Pártirányítás és a sajtó. Bp., 1978. 95.

⁷⁷ FODOR LÁSZLÓ: Pártirányítás és a sajtó. Bp., 1978. 94.

A jelentősebb sajtótermékek és médiumok vezetőinek, szerkesztőinek általában hetente meg kellett jelenniük a Magyar Szocialista Munkáspárt Agitációs és Propaganda Osztályának,⁷⁸ illetve a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának értekezletén, amelyeken a párt- és állami vezetés értékelte munkájukat, és új utasításokkal látta el őket. Bizalmas „sajtótervezeteket” kaptak, amelyben az Agitációs és Propaganda Osztály előírta, hogyan számoljanak be az elkövetkezendő eseményekről, pl. párkongresszusról, politikai és egyéb eseményekről. Együttal tájékoztatták őket azokról a témákról, amelyek tabu témáknak számítottak.⁷⁹ A kézi vezérlés legdirektebb eszközeként közvetlen telefonvonalat kaptak, amellyel összekötötték a szerkesztőségeket a legfontosabb párhivatalokkal.⁸⁰

A szerkesztőségek hierarchiája a fegyveres testületekét idézte. Az újságíró személyes kontrollja után a szerkesztő, rovatvezető, felelős szerkesztő (olvasószerkesztő) és néha a főszerkesztő ellenőrizte, hogy az adott cikk megfelel-e a politikai követelményeknek. A főszerkesztő mellett működött a szerkesztőbizottság, amelynek két formája alakult ki: Az egyik formában a szerkesztőbizottság a lapnál dolgozó vezetők közül állt, általában a főszerkesztő-helyettesből, olvasószerkesztőből és a párttitkárból. A szerkesztőbizottságok másik csoportját az ún. társadalmi szervek vezetői alkották.

Új munkatársat az egyes szerkesztőségekben szintén csak az Agitációs és Propaganda Osztály, illetve a Tájékoztatási Hivatal engedélyével lehetett felvenni.⁸¹ A felvétel feltétele volt a megbízhatóság: Kádár János ezt a feltételt a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1972. májusi ülésén így fogalmazta meg: „...*marxizmus és szocializmus legyen elsősorban ideológiai és ismeretterjesztésben, és csak utána jön a szakma*”⁸².

Kádár János az irodalom irányítását Aczél Györgyre és más pártvezetőkre bízta. Kádár Rákosi Mátyással szemben nem szívesen találkozott írókkal. Egy 1965-ben,

⁷⁸ Az Agitációs és Propaganda Bizottság a Központi Bizottság mellett működő legfontosabb munkabizottság volt. Tagjai zömükben a Központi Bizottság tagjai is voltak, akik előre meghatározott fél-éves munkaterv szerint dolgoztak. Az Agitációs és Propaganda Osztály foglalkozott az ideológia, kulturális, művészeti, irodalmi, tudományos, egyházpolitikai, nemzetiségi, egészségügyi, közoktatásügyi, agitációs, propaganda, sajtó-rádió-televízió, könyvkiadás, ünnepek, évfordulók témakörében készült előterjesztésekkel és az elméleti munkaközösségek tevékenységével is.

⁷⁹ VÖRÖS LÁSZLÓ: Szigorúan ellenőrzött mondatok. A főszerkesztői értekezletek történetéből (1975–1986). Szeged, 2004.

⁸⁰ FARKAS ZOLTÁN: Hadijelentés. In: Mozgó Világ, 1990/7. 14–15.

⁸¹ MOL, Minisztertanács Tájékoztató Hivatal, XIX-A–24–8.

⁸² Zárt, bizalmas, számozott. II. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979. Dokumentumok. Szerkesztette: CSEH GERGŐ BENDEGÚZ, KRAHULCSÁNY ZSOLT, MÜLLER ROLF és PÓR EDIT. Bp., 2004. 205.

az Írószövetség elnökének, Darvas Józsefnek⁸³ írt leveléből jól érzékelhető a demagógia és kisebbségi érzésen alapuló íróellenesség: „*Mikor értitek meg végre, hogy egy pártmunkás, egy állami tisztviselő, vagy akár egy-két elemi végzettségű vasúti rakodómunkás⁸⁴ lelke is lehet alkalmmal ugyanolyan érzékeny mint – uram bocsáss – akár egy író lelke? Az a fikció, hogy az író a »nemzet lelkiismerete«, igaz lehetett akkor, amikor a »nemzet« a földbirtokos-nemesi osztályból állt. A népi hatalom viszonyai között ez korszerűtlen, elavult, és káros képzelgés.*”⁸⁵

Ezért is mondta Kádár a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának ülésén: „...*(jelentőségében) első a napilap, a rádió, a színház, és csak másodlagos az irodalom. Nem foglalkozom én azzal, ott mit nyomtatnak ki.*”⁸⁶

Tulajdonhoz való jog

A szovjet típusú diktatúra kiépítésének egyik eszköze a magántulajdon államosítása, ez valójában egy történelmi mértékben is páratlan tilos önhatalommal végrehajtott vagyonekbevitel, rekvirálás volt.

A magántulajdon elleni támadás nem közgazdasági (racionális gazdálkodás), vagy igazságossági (kizsákmányolás mentes társadalom) okból történt, hanem a diktatúra önérdeke által diktált eszköz.⁸⁷ A magántulajdon ugyanis emberi jog. Ennek megsértése egyenlő a szabadság megsértésével, hiszen a szabadság és a tulajdon összetartozik. A szabadság és a magántulajdon el nem választható egymástól, nem tekinthető különálló szférának. A diktatúra az állampolgárokat és a különböző jogi személyeket (pl. önkormányzatok, egyházak, társadalmi szervezetek, biztosítási intézetek, szövetkezetek, kereskedelmi társaságok stb.) megfosztotta szinte minden termelővagyonától. Ezzel minden vagyonalapú jövedelemforrást és a polgárosodás teljes anyagi bázisát elvették. Mindez jelentős vagyonekbevitellel, pusztulással járt együtt. A tényleges fizikai vagyontárgyak elvesztése az emberi motivációk, energiák és a kisközösségek összefogásának teljes kiiktatását jelentette. A totális állami

⁸³ Darvas József (1912–1973) író, kommunista politikus. Több minisztériumot is vezetett. Majd a Hunnia Filmstúdió igazgatója.

⁸⁴ Érdekes megfigyelni a Kádár János által felállított fontossági sorrendet, amikor az Alkotmány szerint a munkásosztály az uralkodó osztály.

⁸⁵ Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből, 1954–1989. Szerkesztette: HUSZÁR TIBOR. Bp., 2002. 306.

⁸⁶ Idézi: GOUGH, ROGER: Kádár János a jó elvtárs? Bp., 2006. 250.

⁸⁷ BIBÓ ISTVÁN: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Válogatott tanulmányok. Harmadik kötet. 1971–1979. Bp., 1986. 66–67.

tulajdon párosulva a politikai hatalommal korlátlan diktatúrát eredményezett. Már semmi sem korlátozhatta a hatalmi érdekeket kiszolgáló gazdaságpolitikát. A termelés és az elosztás központi vezérlését. Emellett biztosította a rendszert kiszolgáló funkcionáriusok, az ún. nómenklátúra javadalmazását.

A társadalom egészét megfosztották a tulajdontól, ezzel elvesztették az állampolgárok az önállóságukat, gazdaságilag is kiszolgáltatottá váltak, hiszen ez a fajta politikai rendszer visszafejlődést eredményezett az ázsiai despotizmus irányába. Az állampolgárok döntő többsége állami alkalmazott lett. A rendkívül alacsony munkabér nem tette számukra lehetővé, hogy tőkealapot képezzenek és kiléphessenek az állami munkaszervezetből. A emberek kiszolgáltatottsága így szinte korlátlaná vált. A munkások továbbra is proletárok maradtak, de a korábbi szabad tulajdonosok is lesüllyedtek velük azonos szintre. Nemcsak a nagy és a középpolgári tulajdont számolták fel, hanem a kispolgári tulajdont is. Kisiparosok, kiskereskedők, kisbirtokosok tulajdonát is elvették és kényszerítették az önálló tevékenységük bezűntetésére. Még a szabadfoglalkozású értelmiségiek, kisvállalkozók stb. száma is jelentéktelenné zsugorodott.

Ilyen körülmények között semmi sem képes korlátozni az államhatalmat. Történelmi tények bizonyítják,⁸⁸ hogy az egyének szabadságjogait csak akkor lehet megvédeni, ha a magántulajdon szentségét biztosítják. Nem lehetséges sajtószabadság, vallásszabadság, egyesülési jog stb. magántulajdon nélkül. Másrésről, ha az állam elismeri a sértetlen magántulajdont, az már önmagában is gátat szab a hatalom önkényének. Amennyiben a tulajdonjog a bíróság által is kikényszeríthető jogosultság, akkor az annak az elismerését jelenti, hogy az államot is köti a jog. Ráadásul az összefonódó gazdasági és politikai hatalom teljesen felszámolta a politika relatív különállását.

Marx és Engels tanításával ellentétesen, a termelőeszközök államosítása nem szabadította fel az embereket a dolgok rabsága alól, hanem éppen ellenkezőleg, még inkább kiszolgáltatottá tette őket. Az állami tulajdonból következő hiánygazdaság pedig sokkal inkább fogékonyabbá tette az állampolgárokat a materiális javak birtoklására. A viszonylagos anyagi függetlenséggel rendelkező, konszolidált vagyoni viszonyok között élő polgár tud másokkal is jót tenni. A szocialista rendszerben élő bizonytalan egzisztenciájú emberek ezzel szemben önzőbbek lettek, mint bármikor korábban a történelem során. Az államhatalom egyébként is felszámolta a szolidaritás érzését, a jótékonykodást stb.

⁸⁸ Már Arisztotelész is leírta, hogy ha az egyes embert megfosztják tulajdonjától, egyben szabadságától is megfosztják. Sőt, Arisztotelész még azt is megjósolta, hogy ha a tulajdon „közös tulajdon” formájában létezik, az egyes ember számára nem lesz értékelhető. Lásd: ARISTOTELESZ: Politika. Bp., 1992. 3. Az emberek a „közös tulajdonra” mint „Csáky szalmájára” tekintettek.

Személyi szabadságjogok

A személyi szabadságjogok vonatkozásában sok esetben még deklarációkat sem találhatunk. Nemcsak az alkotmányból, de még a korszak szakkönyveiből is hiányzott ezeknek a kérdéseknek a taglalása. Hiszen még a felületes szemlélődő számára is nyilvánvalóvá vált volna, hogy mennyire nem tartották tiszteletben ezeket az alapvető emberi jogokat.

A szovjet típusú diktatúrában még elméleti szinten is nehéz lett volna beszélni az emberi méltóság védelméről, a magánszférához való jogról, a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogról, az információs önrendelkezési jogról, a jó hírnévhez való jogról, perbeli rendelkezési jogról, testi integritáshoz való jogról, névjogról stb.

Az élethez való jog sérülésének legfőbb bizonyítéka a magyar történelemben korábban elképzelhetetlen számú halálbüntetés. Az állam minden különösebb ok nélkül, még gazdasági bűncselekmények esetén is megfoszthatta életétől polgárait. A korabeli büntetőjogi szabályok még a jogos önvédelmet is korlátozták. A fegyveres testületek fegyverhasználatát sem a pozitív jogszabályok, sem pedig a tényleges gyakorlat nem korlátozta. (Lásd pl. 1956-os sortüzek, amiért a tömeggyilkosok nem büntetést, hanem kitüntetést kaptak.)⁸⁹

Nem érvényesült az élethez való jogból levezethető egészséges környezethez való jogosultság sem. A környezetvédelem szinte ismeretlen fogalomnak számított.

Túlzottan „*liberálisnak*” bizonyult a Kádár-korszak abortuszra és eutanáziára vonatkozó szabályozása is. Az emberi élet védelméről ezen a téren sem születtek jogszabályok.

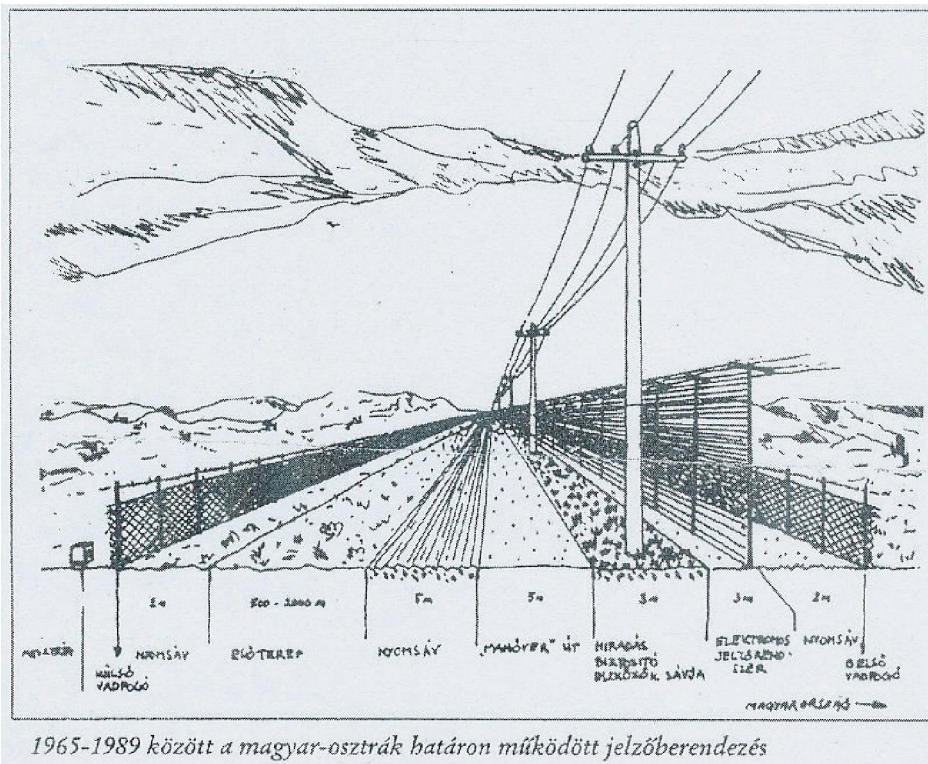
Az állampolgárok felett gyakorolt felügyelet eszköze volt az utazások, illetve a kivándorlás, külföldre költözés tiltása, illetve engedélyhez kötése. A szocialista országok attól tartottak, hogy a nyugat-európai viszonyok megismerése révén nőhet az elégedetlenség és akár tömeges kivándorlás is bekövetkezhet. (1945 és 1961 között 2,5 millió ember távozott Kelet-Németországból Nyugat-Németországba.) Magyarországon, amikor 1956-ban rövid ideig át lehetett jutni a határon, 200 ezren disszidáltak. A szovjet típusú diktatúra egyik alapelve ezért a külfölddel való kapcsolattartás korlátozása és a „*fordított határőrizet*”. A határország elsősorban nem az illegálisan bejövő, hanem a kimenő forgalmat igyekezett megakadályozni.

Már 1947 nyarán az Ausztria felé eső határsávon a Magyar Néphadsereg műszaki alakulatai, a szovjet titkosszolgálat irányítása mellett egy különleges műszaki zár építését kezdték meg. Robbanóaknákat telepítettek, őrtornyokat emeltek, és a

⁸⁹ Sortüzek – 1956. Szerkesztette: KAHLER FRIGYES. Lakitelek, 1993–1996. I–III. k.

24 méter szélesre alakított többszörös drótkadályok között farkaskutyák és járőrök cirkáltak.⁹⁰

A határvonaltól az ország belső területei felé haladva az első elem tehát a katonai, harcászati műveletben, a háborúban egyaránt alkalmazott drótkadály volt. Kettős sorban elhelyezett faoszlopokon tuskés drót feszült vízszintes és rézsút irányba. A faoszlopok egymástól 3–4 méter távolságra voltak, melyek közé fatestű taposóaknákat és érintőaknákat telepítettek. Az aknák felrobbanása esetén 20–30 méteres körzetben mindent elpusztítottak. A drótkerítés mellett egy felszántott és felgereblyézett területet folyamatosan ellenőriztek.⁹¹ 90 zászlóalj, 25 századvédőköri, 201 szakasz, 146 rajtámpont, 969 hadműveleti akadálycsomópont, 512 figyelő- és óvóhely, valamint több száz színlelt építmény állt folyamatos készenlétben.⁹²

1965-1989 között a magyar-osztrák határon működött jelzőberendezés

⁹⁰ FEHÉRVÁRY ISTVÁN: Börtönvilág Magyarországon. München, 1978. 119. CSAPODY TAMÁS: Határvédelem aknával (1949–1970). In: Belügyi Szemle, 2000. 66–67.

⁹¹ BM Központi Irattár, BM Koll. iratai. 530381/1950. BM Államtktk. Hivatal.

⁹² LÉKA GYULA: A műszaki zár- és erőrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948–1989. In: Hadtudomány, 1999/3–4. 3.

Ausztria után 1950-ben a jugoszláv határ következett. A vasfüggöny⁹³ kiépítésének költségeit szinte lehetetlen meghatározni. Az építési munkálatokon kívül felbecsülhetetlen károkat okozott, hogy a kisajátított területeken semmilyen mezőgazdasági termelést nem lehetett folytatni.

A szovjet típusú határrendszer kiépítését szervezeti változások kísérték. A határrendőrséget megszüntették és a határrendszert az Államvédelmi Hatóság keretei közé helyezték. Kialakítottak egy 15 kilométeres határsávot, ahonnan minden „*nem kívánatos*” személyt kitelepítettek. A déli határsávból való kitelepítés napján jelent meg Kádár János belügyminiszter és Péter Gábor altábornagynak, az Államvédelmi Hatóság vezetőjének közös rendelete, amely rendezte a határország feladatát és hatáskörét.⁹⁴

A határőrök rendkívüli jogokat kaptak a fegyverhasználat terén. A műszaki határsávon áthaladni szándékozók akár felszólítás nélkül is lelőhették. A határon való áthaladás megakadályozására minden eszközt igénybe vehettek. Az utolsó disszidálni szándékozót, egy keletnémet állampolgárt 1989 augusztusában lőtték le.

Ekkor szabályozták a déli és a nyugati határ megközelítésének feltételeit is. Új fogalomként jelent meg a „*határsáv*,” amely a határvonaltól számított 50–500 métert jelölte. A „*határövezet*” pedig 15 km-es sávra terjedt ki. Mindegyiknél külön-külön szigorú feltételekhez kötötték a belépést.⁹⁵

A hrucsovi enyhülés hatására 1956-ban megszüntették a jugoszláviai határövezetet, az osztrák határnál pedig felszedték az aknákat, de a drótkadályok továbbra is a helyükön maradtak. A munka különös veszélyességét az jelentette, hogy 700 000 taposóaknát fel kellett szedni, holott a szakutasítás szerint ez tilos volt. Ennek következtében 2 fő meghalt, 20 fő pedig megsebesült.⁹⁶

Miután 1956. november 4-e után közel 200 ezren távoztak az országból, 1957 elején újra lezárták a határt és újra telepítették az aknákat. A több mint egymillió aknákról azonban nem készült vázlat, sem törzskönyv. Ezért hamarosan újabb vasfüggönyt telepítettek.⁹⁷

Az osztrák–magyar határt többször keresztező Pirka patak egy aknát sodort az osztrák területen lévő kavicsos területre, amit aztán egy építkezésre szállítottak. Ott

⁹³ A „*vasfüggöny*” kifejezést nem Churchill és nem is Goebbels használta először, hanem egy jeles orosz gondolkodó, Viktor Rozanov, aki 1917-ben Korunk apokalipszise című művében így metaforizálta az orosz történelemben bekövetkezett akadályt. Lásd: Szilágyi Ákos előszavát GIDE, ANDRÉ: Visszatérés a Szovjetunióból. Bp., 1989. 18.

⁹⁴ BM Központi Irattár. BM Koll. iratai. 60689/37/1950

⁹⁵ ZSIGA TIBOR: A vasfüggöny. In: Belügyi Szemle, 1999/9. 16.

⁹⁶ LÉKA GYULA: A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948–1989. In: Hadtudomány, 1999/3–4. 3.

⁹⁷ ZSIGA TIBOR: A vasfüggöny. In: Belügyi Szemle, 1999/9.16–17.

gyermekek találták meg az aknát, akik hozzányúltak. Az akna felrobbant és súlyos sérüléseket okozott. Ezután az osztrák kormányzat kérte az aknazár felszámolását. A magyar hatóságok nekiláttak a mentesítésnek, de a feladat nem volt könnyű, mert az aknák műanyagból készültek, hogy elektromos aknaszedőkkel ne lehessen megtalálni. Így a több évig eltartó kutatómunka sok áldozatot követelt. Többen eközben átszöktek a határon. Ezért a munka lassan haladt, különösen azért, mert 1 200 000 aknát kellett felszedni. Ezután szintén szovjet mintára elektromos jelzőberendezést telepítettek. (40/1974 (XI.1.) MT. sz. rendelet)

A vasfüggöny áldozatainak a számát mindmáig nem tudjuk egészen pontosan. A határőrök által lelőtt utolsó személy a keletnémet Kurt-Werner Schultz volt, akit 1989. augusztus 21-én (pár nappal az után, hogy a páneurópai pikniken már sokan átmentek Ausztriába), fejbőlött egy magyar határőr.⁹⁸

A határőrizetre azért is nehezedett ilyen nyomás, mert hosszú ideig legálisan nem lehetett az országból pl. turista útra külföldre, különösen a nyugati országokba kiutazni. (1954-ben az ún. kapitalista országokba összesen 95 kiutazást regisztráltak.) 1960 októberében – miután aki el akarta hagyni Magyarországot, az 1956-ban megtette – szerény méretű liberalizálás mellett döntött a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága. A határozat szerint elvileg minden magyar állampolgár kaphat útlevelet, kivéve „*akinek a kiutazása sérti a Magyar Népköztársaság érdekeit*”. Ezt a szabályt egészen 1989-ig teljesen önkényesen alkalmazták.

Kádár János 1956 júliusában sokallta az engedményeket: „*Én a Minisztériumban többször mondtam, hogy véleményem szerint a kiutazásokat korlátozni kellene.*” A kiutazás feltételévé egy hosszú formanyomtatvány kitöltését, munkahelyi, állami, párt- és szakszervezeti vezetők ajánlását írták elő. Nagyon drága lett az útlevel, viszont csak kis összegű valutát vihettek magukkal az utazók. Kádár János ugyancsak kifejtette: „*Nem normális dolog, hogy egy tízmilliós lakosú országból évenként másfél millió külföldre utazzon.*”

A Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára 1965. november 23-i Politikai Bizottsági ülésén úgy folytatta: „*Nem ismerem el jogos igénynek, hogy 16 éves embernek feltétlenül kell külföldön járnia. Én erkölcsi követelményt támasztanék fel (sic!). Azt mondanám, mutasd meg, hogy valaki vagy, és még sokszor fogsz Nyugatra menni.*”

A Központi Bizottság iránymutatásainak megfelelően a jogszabályok a Nyugatra való utazást három évente egyszer, látogatást évente egyszer engedélyezték.

A Politikai Bizottság elvárásainak megfelelően jelent meg a 0024/1966. sz. BM parancs, amely foglalkozott „*a kapitalista országokba kiutazó magyar állampol-*

⁹⁸ Falak... és ami mögöttük van. Szerkesztette: FALCSIK MARI, VASS PÉTER. Bp., 2009. 35.

gárok ellenőrzésére és biztonságának fokozásával kapcsolatos feladatok” végrehajtásával. Kezdetét vette a kiutazó magyar állampolgároknak az eligazítása és beszámoltatása.

Bár az 1970. évi 4. sz. tvr. alanyi jogként ismerte el az útlevelhez való jogot, de a valóságban ez nem teljesült.

Az útlevel kiadásáról megjelent jogszabály a szocialista jog többszintű szabályozásának tipikus példája. Az 1978. évi 20. tvr. csak általános elveket tartalmazott, amelyhez képest az 53/1978. (XI.10.) MT. sz. rendelet a 6/1978. (XI. 10.) BM. rendelet és az ezekre vonatkozó belügyi utasítás az útlevel kiadásának korlátozásait nevesítette. Pl. az alábbi szabály: *„meg kell tagadni a külföldre utazást attól, akinek a kiutazása a Magyar Népköztársaság belső vagy külső biztonságát, a közrendet, egyéb jelentős közérdeket, illetve mások jogos érdekeit sérti, vagy veszélyezteti”*. (53/1978. (XI.10.) MT. sz. rendelet 6. §) E jogszabály alapján a rendőrség bárki-nek megtagadhatta az útlevel kiadását, az alábbi indoklással: *„kiutazása közérdeket sért”*. Ezen határozat ellen nem lehetett bíróságtól kérni perorvoslatot. Az állampolgári jogokat tehát rendelettel és normatív utasítással korlátozták.⁹⁹

Tovább bonyolította a szabályozást, hogy az útlevel megszerzésén túl még kiutazási engedélyt is¹⁰⁰ kellett kérni. Pl. a sorköteles korú külföldre utazásához a honvédelmi miniszter engedélyére is szükség volt. (1976. évi I. tv. 29. §)

Az útlevelkérelem beadásához önéletrajzot munkahelytől, pártágok esetén az alapszervezettől, vagy a Kommunista Ifjúsági Szövetségtől, szakszervezettől stb. kellett ajánlást kérni.

Emellett az útleveljogszabályokra a munkajogi, büntetőjogi jogszabályokkal összhangban határozták meg a külföldi tartózkodás időtartamát, a határidő elteltével értelemszerűen visszatérési kötelezettséget írtak elő. A magáncélú külföldi tartózkodás időtartama az európai államokban 30 nap, az Európán kívüli államokban 90 nap volt.

A kiutazás engedélyezése szempontjából különbséget tettek a szocialista országok, Szovjetunió, Jugoszlávia és az ún. kapitalista országok között. Az előbbiekre az 1972-ben bevezetett *„piros útlevellel”*, az utóbbiakba az 1964-től kiadott *„kék útlevellel”* lehetett utazni.

Még rigorózusabb módon szabályozták az ország végleges, vagy hosszabb időtartamra (pl. munkavállalás) szóló elhagyását. A kivándorlást csak rendkívüli esetben (pl. családgyejesítés) engedélyezték, de ez együtt járt a magyar állampolgárság

⁹⁹ Pl. Obersovszky Gyula egészen a rendszerváltozásig nem kaphatott útlevelet. Lásd: OBERSOVSZKY GYULA: Egy mondat a tengerről. In: *Vagyok*, 1990. 5. Vö.: KÖSZEG FERENC: Felhívás útlevelügyben. In: *Beszélő*, 1981. Január.

¹⁰⁰ A köznyelv ezt *„ablaknak”* hívta.

elvesztésével. Egy belügyminiszteri rendelet ezen kívül még az 55. életév betöltését is előírta.¹⁰¹

A szocialista országokban nemcsak a külföldre utazás, költözés szabadságát korlátozták, hanem az országon belüli mozgásszabadságot is.

Magyarországon nem alakultak ki olyan szigorú intézkedések, mint a Szovjetunióban,¹⁰² de így is sokféle korlátozás létezett. A jugoszláv határtérségbe a hatvanas évek közepéig, az osztrák 15 kilométer széles határsávba pedig még hosszabb ideig csak különleges engedéllyel lehetett beutazni. Az itt élő lakosság gyakorlatilag elvesztette kapcsolatát az ország belsejével. Az infrastruktúrát és a gazdaságot sem fejlesztették ezeken a területeken. Még a határ közeli városok: pl. Szeged, Mohács, Szombathely, Sopron stb. is megszenvedték ezeknek a rendelkezéseknek a hatását. A belügyminiszter 1969. 01. számú március 25-i parancsa enyhített a szabályozás szigorúságán, mivel megszüntette a nyugati határövezetet és helyette határsáv létesítését írta elő, már csak 2 km mélységig.

Magyarországon nem volt belső útlevél, viszont a személyi igazolványban feltüntették az állandó és az ideiglenes lakhelyet, ami a bonyolult bejelentkezési rendszerével a szovjet minta szellemiségét idézte.

Korlátozták a Budapest fővárosban való letelepedést is. (95/1951 (IV.17) MT. sz. rendelet, 24/1956. MT. sz. rendelet stb.)

A büntető eljárás során szinte egyetlen emberi jogot sem tartottak be. A bíróságon kívül a rendőrség is elrendelhetette az állampolgárok fogva tartását, internálását, letartóztatását.¹⁰³ Nem érvényesülhetett az ártatlanság vélelme és a védelemhez való jog sem.¹⁰⁴

Az Alkotmány 45. §-a szerint az igazságszolgáltatást a bíróságok gyakorolták, valójában akár egy minisztertanácsi rendelettel is egyes jogvitákat államigazgatási szervek hatáskörébe utaltak. (1972. évi IV. tv.)

A perorvoslati jogot is egyszerű fellebbezésre korlátozták.

Elvileg tilos a levéltitok, vagyis mindenfajta közlés, levél, távirat, telefax, telefonbeszélgetés, az érintett beleegyezése nélkül való megismerése. A valóságban

¹⁰¹ KUKORELLI ISTVÁN: Az útlevél az állampolgári jogok rendszerében. In: Jogtudományi Közlöny, 1979/6. 347. KUKORELLI ISTVÁN: Az ország elhagyásához való jog. In: ELTE Acta. Bp., 1978. 78.

¹⁰² A Szovjetunióban 1932-ben sokkal szigorúbb belső útlevélrendszert vezettek be, mint ami a cári rendszer idején volt. A munkásokat a gyárhoz, a parasztokat a kolhozukhoz kötötték. Emellett az országot engedélyhez kötött és tiltott zónákra osztották fel. Lásd: SZOLZSENYICIN, A.: A GULAG. Bp., é. n. I–III. k. GIDE, ANDRÉ: Visszatérés a Szovjetunióból. Bp., 1989. 134.

¹⁰³ 15 különböző törvény, törvényerejű rendelet, minisztériumi és miniszteri rendelet alapján lehetett egy magyar állampolgár személyi szabadságát korlátozni.

¹⁰⁴ Lásd a büntetőjogról szóló fejezetet!

pl. a postán külön levélcenzúra részleg dolgozott. Az 1962. évi 8. sz. tvr. 103. § (1) bekezdése szerint a nyomozó hatóságnak nem kellett bírósági, csak ügyészségi engedély a levelek, táviratok lefoglalásához.

Ugyanúgy nem érvényesült a magánlakás sérthetlensége. Az Alkotmány 57. §-ában ugyan deklarálta, de az 1961. évi V. tv. 263. § (1) bekezdése ezzel ellentétes szabályozást tartalmazott.

A névhez, a jó hírnévhez és a személyes adatok védelméhez való jog szabályozására nem került sor.

A diktatúra kezdetben az állampolgárok haj- és ruhaviseletét is befolyásolni akarta. Tilalmazni próbálták a farmernadrágot, a miniszoknyát és a férfiak hosszú hajviseletét.¹⁰⁵ Rendőrök és tanárok a farmernadrágos, hosszú hajú fiatalokat megbüntették, hajukat levágták. A „*normálisnál*” hosszabb haj ellen valóságos hadjáratot indítottak.¹⁰⁶ Földes László visszaemlékezése szerint a rendőrségen bilincsbe verve vitték hajvágásra, az ELTE Bölcsészettudományi Karán pedig nem engedték vizsgázn.¹⁰⁷ Az ötvenes években a „*szving tóni és a jampec, a hatvanas években a huligánok*”¹⁰⁸ voltak a fő ellenségek.

Egy országgyűlési interpelláció után a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságában Kádár Jánosnak kellett végül is állást foglalni a hajviselet szabadsága mellett: „*Nem baj, ha hosszú a fiatalok haja, csak mossák!*” Kádár János beszédét követő sajtókampány és az Illés együttes: „*Az ész a fontos, nem a haj,*” illetve az Omega együttes: „*Azt mondta az anyukám, hogy nem tetszik a frizurám*” című dala fogadtatta el a nómenklatúrával az új irányvonalat.

¹⁰⁵ P.J.O.Rouke: „*Végül is nem háború vetett véget a hetvenkét évig tartó úgynevezett kommunizmusnak, hanem Levi's farmer, a rockzene és a Sony Walkman.*”

¹⁰⁶ Lásd: Valóság 1971-es évfolyamában megjelent cikkeket.

¹⁰⁷ FÖLDES LÁSZLÓ: *Hobo Sapiens*. Bp., 2007. 25.

¹⁰⁸ A huligán (hooligan) angol eredetű kifejezés, amelynek jelentése erőszakos, a társadalomra veszélyes, munkakerülő ember. Már a bolsevik hatalomátvétel után, 1918–1919-ben így nevezték a Szovjetunióban a fosztogató csőcseléket.